

FÖRVALTNINGSHÖGSKOLAN

SOCIALDEMOKRATIN OCH KAPITALISMEN

Det socialdemokratiska arbetarepartiets relation till kapitalismen 1975–2020 utifrån partiprogrammen

Jesper Eneroth

Sammanfattning

Program:	Kandidatprogrammet i offentlig förvaltning, 180 hp
Kurs (kurskod):	Kandidatuppsats i offentlig förvaltning, 15 hp (FH1504)
Titel (svensk):	Socialdemokratins och kapitalismen
Titel (engelsk):	Social Democracy and Capitalism
Nivå:	Grundnivå
Termin/år:	HT/2019
Handledare:	Stig Montin
Examinator:	Allison Östlund
Nyckelord:	Socialdemokraterna, kapitalism, ideologi, partiprogram, socialism.

Syfte: Att utröna om socialdemokratin relation till kapitalismen förändrats mellan åren 1975–2020, och hur dessa förändringar kan förklaras.

Teori: Ideologianalys.

Metod: Textanalys, kvalitativ intervjustudie och kvantitativ innehållsanalys.

Resultat: Socialdemokratin relation till kapitalismen har förändrats på så sätt att man gått från att ha som mål att avskaffa kapitalismen till att acceptera blandekonomin som politiskt mål.

Innehållsförteckning

Abstract	4
Inledning.....	5
Problemformulering	6
Teoretiskt perspektiv och bakgrund	6
Metod och tillvägagångssätt.....	12
Kvantitativ studie	14
Tabell och diagram 1, Kapitalism	16
Tabell och diagram 2, Socialism	18
Tabell och diagram 3, Samhällsordning	19
Tabell och diagram 4, Planhushållning	20
Kvalitativ studie	21
Partiprogrammet 1975	21
Partiprogrammet 1990	24
Partiprogrammet 2001	29
Partiprogrammet 2013	32
Analys.....	36
Resultat och slutsats	42
Referenser.....	44

Abstract

The Swedish Social Democratic Party (SAP) has been the most influential political party in Sweden during the 20th century. This study investigates the changes in social democratic ideology by analysing the party programs, between the periods of 1975 to 2020, and by interviewing the people who wrote the programs. An often-held notion is that the social democrats during the 1960s and 1970s were politically radical, in the sense that the goal of the politics was to step-by-step abolish the capitalistic system and create a socialist society. The theory continues that social democracy has since the 1980s changed this position and evolved from the idea of abolition of capitalism to acceptance of market economy.

The purpose of this study is to research whether there is truth in the claim that social democracy has changed its attitude towards capitalism during the period 1975–2020. Both the qualitative and quantitative methods used in this study show that the Swedish Social Democratic Party (SAP) has changed its position regarding their view of capitalism.

The Social Democrats have, due to changes on the international arena and globalisation of the economy, reconsidered their political positions concerning capitalism. The party programs have evolved from being characterized by a utopian focus on the abolition of capitalism to, at greater extent, describe the party's policy goals in a short to middle-range perspective. The social democrats have changed their political goal from the abolition of capitalism to a regulated market economy.

Inledning

“De framsteg som har vunnits genom arbetarrörelsens kamp har befäst socialdemokratins övertygelse att den fredliga samhällsomdaningen på den demokratiska socialismens grund erbjuder den enda framkomliga vägen till människornas frigörelse”

Socialdemokraternas partiprogram 1975

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP) har varit det statsbärande partiet i Sverige under stora delar av 1900-talet. Den i många avseende helt dominerande ställning socialdemokratin haft i svensk politik och samhällsliv saknar på många sätt motstycke vid en internationell jämförelse. De av kongressen antagna partiprogrammet lägger grunden för de ideologiska och sakpolitiska ställningstaganden varpå partiet vilar. En ofta förekommande föreställning är att socialdemokratin under 1960- och 1970-talen var ett radikalt parti i den bemärkelse att målet med den förda politiken syftade till avskaffa det kapitalistiska systemet och istället bygga upp ett samhälle med ett socialistiskt system, men att socialdemokratin allt sedan 1980-talet släppt idén om kapitalismens avskaffande och slutligt accepterat marknadsekonomin.¹ Med utgångspunkt i partiprogrammen och intervjuer med de personer som ansvarade för framtagandet av dessa syftar denna uppsats till att utröna huruvida det ligger sanning i påståendet att socialdemokratin ändrat inställning till kapitalismen. Studien tar sin början i det partiprogram som partikongressen 1975 fastställde och sträcker sig efter att ha passerat 1990 och 2001 års program till det i skrivande stund gällande partiprogrammet som antogs på partikongressen 2013.

¹ Hinnfors, Jonas. *Reinterpreting social democracy, a history of stability in the British Labour Party and Swedish Social Democratic Party*. Manchester University Press. 2006.

Problemformulering

Denna uppsats syftar till att undersöka om socialdemokratins relation till kapitalismen förändrats över tid. Med utgångspunkt i partiprogrammen 1975, 1990, 2001 och 2013 samt intervjuer med personer involverade i framtagandet av partiprogrammen, undersöks genom kvantitativ och kvalitativ metod, den svenska socialdemokratins relation till kapitalismen under åren 1975–2020.

Frågeställning: Har socialdemokratins relation till kapitalismen förändrats mellan åren 1975–2020, och hur kan dessa förändringar förklaras?

Teoretiskt perspektiv och bakgrund

Socialdemokraterna är Sveriges största parti och sitter i skrivande stund i regeringsställning.

Partiprogrammen och den ideologi som där fastställs ska genomsyra alla politiska förslag. Om den ideologiska grunden förändras, förändras rimligen även de sakpolitiska ställningstagandena och uttalandena.

Om en ideologisk förändring av synen på kapitalismen har skett kan man därmed anta att detta påverkar de nationella politiska utspel som sker i allehanda sakfrågor. Det är därför av intresse att undersöka det socialdemokratiska partiets syn på kapitalismen för att illustrera förändringar, partiets förhållningssätt till partiprogrammet och den framtida utvecklingslinjen ur ett policyperspektiv.

Undersökningen skulle kunna växa och bli så stor att den inte går att undersöka inom hägnet för en kandidatuppsats, varför det varit nödvändigt med tydliga avgränsningar.

De avgränsningar som görs är tidsperioden, 1975–2020, och valet att ta utgångspunkt i partiprogrammens utveckling. Partiprogrammen är de övergripande dokument som fastställer socialdemokratins egen syn på sin ideologi. Framtagandet av programmet leds av en på partikongressen vald programkommission, och programmet debatteras och beslutas på partikongressen. Partiprogram är därför den mest genomarbetade och välförankrade beskrivningen över socialdemokratisk ideologi som finns att tillgå. Användandet av dessa som utgångspunkt för en studie om socialdemokratins ideologiska förändringar över tid fyller därför en viktig funktion.

Socialdemokratin har varit föremål för omfattande studier under åren. Ett antal avhandlingar har delvis berört det ämne som denna studie omfattar, bland dessa kan nämnas Henry Pettersson, ”*Studier i rött*” (2005), Ingemar Elander, ”*Det nödvändiga och det önskvärda*” (1978) och Gunnar Olofsson, ”*Mellan klass och stat*” (1979). Även Jon Pierre har i avhandlingen ”*Partikongresser och regeringspolitik, En studie av den socialdemokratiska partikongressens beslutsfattande och inflytande 1948–1978*” (1986) berört den starka ställning den socialdemokratiska partikongressen har när det kommer till vad som sedan blir faktisk socialdemokratisk regeringspolitik.

I boken ”*Reinterpreting social democracy*” (2006) har Jonas Hinnfors jämfört den svenska socialdemokratin och brittiska Labours förändrade politik och skiftande syn på marknaden mellan åren 1965–2002. Där har utgångspunkten inte varit att jämföra partiprogram utan tonvikten har istället lagts på att jämföra andra typer av källmaterial så som valmanifest. Frågeställningen är dock snarlik denna studies, nämligen prövandet av den vanligt förekommande ”sanningen” att socialdemokratin på 1960- och 1970-talen var kritisk till marknaden, men nu är positiv. Förenklat kan man sammanfatta Hinnfors slutsatser som att socialdemokratin under hela perioden 1965–2002 i realiteten varit positiv till marknaden, men att retoriken förändrats till att bli mindre negativ mot marknad med åren. Hinnfors menar att idén att omdana det kapitalistiska samhällets konstruktion till förmån för ett nytt socialistiskt samhälle i realiteten slutade tillämpas redan före andra världskriget.² Men han drar även slutsatsen att socialdemokratin under perioden 1965–2002 såg på begreppet socialism som något perifert i partiets ideologi som partiledningen inte tyckte var värt att kämpa för.³

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti bildades 1889 och antog sitt första egna partiprogram 1897, starkt influerat av det så kallade ”Erfurtprogrammet”⁴, vilket antogs i den tyska staden Erfurt 1890 och fick en stor spridning i den europeiska socialdemokratin.⁵ Det första egna svenska socialdemokratiska partiprogrammet gällde fram till 1905 då en revidering av programmet genomfördes. Socialdemokraterna har under perioden 1889–2020 antagit tio partiprogram, 1897, 1905, 1911, 1920, 1944, 1960, 1975, 1990, 2001 och 2013. Partiprogramsrevisioner föranleds i regel av intensiva diskussioner inom den av kongressen tillsatta programkommissionen samt ett mer

² Hinnfors, Jonas. *Reinterpreting social democracy, a history of stability in the British Labour Party and Swedish Social Democratic Party*. Manchester University Press. 2006. Sid 135.

³ Hinnfors, Jonas. *Reinterpreting social democracy, a history of stability in the British Labour Party and Swedish Social Democratic Party*. Manchester University Press. 2006. Sid 86.

⁴ Socialdemokraterna och arbetarrörelsens arkiv och bibliotek. *Socialdemokratins program 1897–1990*. Stockholm. 2001

⁵ Branting, Georg, *Socialistisk samhällssyn*, Stockholm, Tidens förlag, 1942. Sid 20-21.

eller mindre omfattande förankringsarbete med de 26 partidistrikten. Programkommissionen tillsätts på partikongressen och är ett partiorgan som verkar vid sidan av partistyrelsen och verkställande utskottet.

Ingvar Carlsson, partiordförande 1986–1996 och nära medarbetare till både Tage Erlander och Olof Palme beskriver de skiftningar i betydelse programmen haft genom olika tider. De första årens program, 1897, 1905 och 1911, genomgick inga större förändringar fram till och med programmet 1920. Programmen är mycket kortfattade och utopiskt laddade med siktet långt inställt på framtiden.⁶ Vid sidan av ett antal konkreta politiska krav varav de främsta var allmän och lika rösträtt samt åtta timmars arbetsdag, var programmen och partikongressen tydligt antikapitalistiska och marxistiskt färgade. Denna bild stärks av den resolution som antogs på partikongressen 1891.

*”Kapitalets koncentrerings och den allt ödesdigrare anarkin inom produktionen i förening med storindustrins succesiva utveckling äro de orsaker, som nödvändiggöra en social revolution i riktning af det samhällliga arbetets organisation i enlighet med socialismens principer, hvilka gå ut på gemensam nyttjanderätt till produktionsmedlen och samhälllig kontroll öfver produktionen”.*⁷

Beskrivningen över vad som var de socialistiska principerna enligt det sena 1800-talets socialdemokrati stämmer väl överens med bilden av vad socialdemokratin många år senare såg som sin främsta uppgift. Vilket visas vid en jämförelse med ett stycke ur partiprogrammets inledning 1990: *”I detta syfte vill socialdemokratin så omdana samhället, att bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning läggs i hela folkets händer”*⁸ Under 1920-talet fanns det inom socialdemokratin en ideologisk vilshenhet efter att man första gången suttit i regeringsställning. Denna vilshenhet gällde inte minst den då väldigt centrala socialiseringsfrågan.⁹ Tänkare som Rickard Sandler och Nils Karlebys idéer om att socialisering inte nödvändigtvis var den enda vägen framåt ledde till ett förlösande ideologiskt skifte. Vid denna tid omprövades även en del för den

⁶ Branting, Georg, *Socialistisk samhällssyn*, Stockholm, Tidens förlag, 1942. Sid 17.

⁷ Branting, Hjalmar. *Socialdemokratins århundrade*. Stockholm, Aktiebolaget Ljus. 1906, sid 452.

⁸ Socialdemokraterna och arbetarrörelsens arkiv och bibliotek. *Socialdemokratins program 1897–1990*. Stockholm. 2001, Sid 108.

⁹ Karleby, Nils. *Socialismen inför verkligheten*, 4. Uppl., Stockholm, Tidens förlag, 1928, s. 275.

tidiga svenska arbetarrörelsen övriga centrala utgångspunkter. Bland dessa kan nämnas den marxistiskt grundade föreställningen om att kapitalismen och marknaden i sig ofrånkomligen leder till utarmning och utsugning av arbetarklassen.¹⁰ Detta ideologiska skifte förändrade socialdemokratins syn på medlen för begränsandet av det kapitalistiska systemet. Man frångick föreställningen om att socialisering av produktionsmedlen var den enda vägen till idén att man via reformer som socialförsäkring, pensioner och aktiv arbetsmarknadspolitik steg för steg kunde bidra till det slutgiltiga avskaffandet av kapitalismen. De nya ideologiska utvecklingslinjerna som formulerades under 1930-talet kunde efter kriget omsättas i praktisk handling. Även om de förändrade ställningstagandet rörande den centrala frågan om möjligheten att reformera det kapitalistiska systemet i praktiken varit gängse politik under hela 1930-talet dröjde det till partiprogramsrevisionen 1944 innan det förändrade synsättet fördes in i partiprogrammet.¹¹ Partiprogrammet 1944 väckte en enorm uppmärksamhet inom arbetarrörelsen, och de idéer som där uttrycktes omsattes efter andra världskriget till handling, vilket ledde till resultat, och resultaten ingav hopp inom arbetarrörelsen. Denna optimism bibehölls inom det socialdemokratiska partiet och fackföreningsrörelsen under hela efterkrigstiden, fram till valförlusten 1976. När de borgerliga partierna tog över regeringsmakten tappade socialdemokratin, enligt Carlsson,¹² bitvis självförtroendet. Efter denna tid återgick socialdemokratin inte riktigt till den gamla optimismen. Socialdemokratin präglades av det hårda motståndet från den nyliberala offensiven, vars effekter blev långtgående på det svenska samhället under 1980- och 1990-talet.

För att undersöka socialdemokratins förändrade relation till kapitalismen behöver begreppet ”kapitalism” definieras. Kapitalism definieras av Nationalencyklopedin som ett ”*ekonomiskt system där produktionsmedlen företrädesvis befinner sig i privat ägo och där produktionen regleras av marknadskrafterna.*”¹³

Denna studie undersöker därmed socialdemokratins relation till det kapitalistiska samhällssystemet. Graden av begränsningar av det kapitalistiska systemet som föreslås eller beskrivs i partiprogrammen påverkar bedömningen av hur de svenska Socialdemokraterna ställer sig till

¹⁰ Samuelsson, Kurt, ”Politiken och ideologin”, i *Vänbok till Tage Erlander*, red Andersson Leif. 3 Uppl., Stockholm, Tidens förlag, 1969, s 99–101.

¹¹ Socialdemokraterna och arbetarrörelsens arkiv och bibliotek. *Socialdemokratins program 1897–1990*. Stockholm. 2001, Sid 40–41.

¹² Intervju med Ingvar Carlsson, 2019-11-20.

¹³ Nationalencyklopedin, kapitalism. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/kapitalism> (hämtad 2020-01-05)

kapitalismen. Partiprogrammen har historiskt haft en stor betydelse för den svenska socialdemokratins som ett övergripande ideologiskt måldokument.

Portalparagrafen, eller ändamålsparagrafen, som den ibland kallas fyller i partiprogrammen funktionen att i ett stycke försöka samla det mest centrala innehållet i partiets politik och uppgift. Socialdemokraterna har om man räknar in två tillägg som tillkom på kongressen 1960 endast haft tre portalparagrafer sedan 1897. Dessa blir utifrån en granskning av partiets förhållande till kapitalismen som samhällssystem intressant då man här finner tämligen stora skillnader som faktiskt rör en del av själva kärnan i frågeställningen, socialdemokratinns mål och värderingar.

Portalparagraferna i programmen 1897–1944 beskriver socialdemokratinns mål i termer av att ”helt omdana det borgerliga samhällets organisation”. Från 1944 omdefinieras omdaningsbegreppet genom att man särskiljer äganderätt och bestämmanderätt på ett sätt som tidigare inte gjorts. 1960 lyfter man upp demokratin som det mest centrala. Demokratin uttrycktes då som ett mål och inte som ett medel vilket förklaras av Olof Palme i partiprogramdiskussionen 1975: *”Demokratin är för oss kärnan i socialismen. Vårt program handlar om demokrati. Demokratin binder samman socialdemokrater från olika länder, förenar socialdemokrater ur skilda generationer. Den demokratiska socialismen fick sina teoretiska grundvalar utarbetade av främst Karl Marx, men hämtade inspiration också från socialismens utopister, kristna rörelser, radikala fritänkare och humanister.”*¹⁴

Portalparagrafen 1897–1944:

*”Socialdemokratin skiljer sig från andra politiska partier därigenom, att den vill helt omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation och genomföra arbetareklassens sociala frigörelse, till betryggande och utveckling af den andliga och materiella kulturen.”*¹⁵

Åren 1897–1944 års portalparagraf präglas av synen på kapitalismen som något som helt definitivt ska avskaffas. Det enda ordet i portalparagrafen som ändrades under dessa nästan 50 år var ”arbetarklassen”. I och med partiprogrammet 1911 ändrades begreppet ”arbetarklassen” till ”undertryckta”, och 1920 ändras begreppet ”undertryckta” till ”de utsugna klassernas”. Förklaringen till denna förändring står att finna i programkommissionens förklarande från

¹⁴ Palme, Olof. *Föredragning om reviderat förslag till partiprogram den 28 september 1975.*

¹⁵ Socialdemokraterna. *Det socialdemokratiska arbetarepartiets program fastställt på kongressen 1897.* Stockholm 1904. Sid 1.

partikongressen 1920. Där kan man läsa att: ”*Under övergången till socialismen lära väl kapitalisterna bliva som klass undertryckta, utan att det påkallar några ansträngningar från socialdemokratins sida att frigöra en dylik undertryckt klass. Då man talar om de utsugna klasserna däremot, åsyftas direkt och allenast de av kapitalismen exploaterade klasserna*”.¹⁶ Ovanstående formulering låg till grund för beslutet om partiprogrammet 1920 och är därför ett citat som speglar den tidens socialdemokratiska syn på kapitalismens avskaffande.

Portalparagrafen 1944–1960:

”*Socialdemokratins mål är att så omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation, att bestämmanderätten över produktionen lägges i hela folkets händer, flertalet frigöres från beroende av ett mindretal kapitalägare och den på ekonomiska klasser byggda samhällsordningen lämnar plats för en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande medborgare*”.¹⁷

Valet att, tillskillnad från tidigare portalparagrafer, 1944 vidareutveckla beskrivningen över socialdemokratins övergripande mål för politiken med definitionen bestämmanderätt speglar det skifte socialdemokratien gick igenom, från att vara statsocialistisk till att bli primärt funktionsocialistisk.¹⁸

1960–2001

”*Socialdemokratien vill låta demokratins ideal sätta sin prägel på hela samhällsordningen och människornas inbördes förhållanden för att därigenom ge varje individ möjlighet till ett rikt och meningsfyllt liv. I detta syfte vill socialdemokratien så omdana samhället, att bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning, lägges i hela folkets händer, att medborgarna frigöres från beroende av varje slags maktgrupper utanför deras kontroll och att en på klasser uppbyggd samhällsordning lämnar plats för en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande människor*”.¹⁹

Skillnaden mellan portalparagrafen 1944 och 1960 ligger i den på partikongressen 1960 tillagda första meningen. Där betonas perspektivet på demokratien som något som innefattar mer än den

¹⁶ Branting, Georg, *Socialistisk samhällssyn*, Stockholm, Tidens förlag, 1942, sid 28.

¹⁷ Socialdemokraterna och arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, *Socialdemokratins program 1897 till 1990*. Stockholm. 2001. Sid, 40.

¹⁸ Intervju med Lars Engqvist, 2019-12-03.

¹⁹ Socialdemokraterna och arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, *Socialdemokratins program 1897 till 1990*. Stockholm. 2001. Sid 52.

politiska demokratin. Man menar att demokratin bara blir fulländad om samhället demokratiseras både politiskt, socialt och ekonomiskt.²⁰ En ytterligare förändring är att man definierar att bestämmanderätten inte bara skulle gälla produktionen utan även dess fördelning.

Portalparagrafen: 2001-

”Socialdemokratin vill forma ett samhälle grundat på demokratins ideal och alla människors lika värde. Fria och jämlika människor i ett solidariskt samhälle är den demokratiska socialismens mål”.²¹ Här förändras portalparagrafen i grunden och såväl termen ”sammansamning” som ”bestämmanderätten över produktionen” försvinner. En mer utförlig beskrivningen av förändringen följer i det kvalitativa avsnittet.

Metod och tillvägagångssätt

Primärkällor är de på partikongressen antagna partiprogrammen. Vid sidan av jämförelsen av Socialdemokraternas partiprogram 1975, 1990, 2001 och 2013 bygger studien på först en kvantitativ innehållsanalys vilken fyller funktionen att på ett överskådligt sätt indikera eventuella förändringar i val av nyckelord som förekommer i partiprogrammen.²² Efter detta följer en kvalitativ del vilken bygger på en idéanalys av partiprogrammen samt intervjuer med personer delaktiga i framtagandet av partiprogrammen. Den innehålls- och ideologianalys som genomförs bygger på de steg som presenteras av Mats Lindberg i Statsvetenskaplig tidskrift 2018.²³ Dessa steg utgörs av tre frågeställningar vilka bygger på VBR-triaden, eller ”the three-tiered model” så som de uttrycks av Lindberg i ”The VDP-triad in Ideational Analysis”.²⁴ Idén har sin utgångspunkt i

²⁰ Intervju med Ingvar Carlsson, 2019-12-03.

²¹ Socialdemokraterna, *Partiprogram 2001*. Sid 2

²² Bergström, Göran. Boéus, Kristina. *Textens makt och mening, metodbok i samhällsvetenskaplig text och diskussionsanalys*. 3 uppl., Lund, Studentlitteratur, 2015. Sid 50–51.

²³ Lindberg, Mats.. *The VDP-triad in Ideational Analysis*. Statsvetenskaplig tidskrift, Vol 120 Nr 2 (2018)

²⁴ Lindberg, Mats. *The VDP-triad in Ideational Analysis*. Statsvetenskaplig tidskrift, Vol 120 Nr 2 (2018)

statsvetaren Herbert Tingstens modell för ideologianalys²⁵ och fyller i denna studie syftet att vara ett teoretiskt verktyg för att tolka Socialdemokraternas ideologiska förändring över tid. Detta för att på ett hanterbart sätt kunna bryta ner begreppet ”Socialdemokratisk ideologi” i beståndsdelar.

Utgångspunkten för metoden är att en ideologi bygger på tre beståndsdelar vilka på ett vetenskapligt sätt går att kategorisera efter vad som är beskrivningar av övergripande mål och värderingar, verklighetsbeskrivningar och centrala utgångspunkter för vad som är bestämmande för verklighetsbeskrivningen samt handlingsrekommendationer och policyförslag.²⁶ Den såväl kvantitativa som kvalitativa analysen av huruvida en ideologisk förändring ägt rum bottnar alltså i partiprogrammets beskrivningar av ideologin kategoriserat efter vad som speglar en målbild, en nulägesbeskrivning och en handlingsrekommendation.

I den kvantitativa delen söker tabellerna 2 och 3 förekomsten av begrepp kopplade till värderingar och mål utifrån olika former av begreppen ”socialism” och ”samhällsomdaning”.

Värderingsperspektivet återfinns även i tabell 1 men innehåller också vid sidan av det värderings- och målladdade begreppet kapitalism även former av verklighets- och nulägesbeskrivningar i termer som ”spekulationskapitalism” och ”kapitalackumulation”. Tabell 4 illustrerar förekomsten av ord som rör olika former av begreppet ”planhushållning” vilket tolkas som en handlingsrekommendation som med utgångspunkt i verklighetsbeskrivningen har till syfte att uppnå de värderingar och mål som presenteras.

Partiprogrammen har till uppgift att vara partiets övergripande berättelse samt beskriva den politiska målsättning partiet har för framtiden.²⁷ Programmets karaktär i förening med det faktum att programmen antas på partikongresser med ombud från samtliga partidistrikt medför att partiprogrammen är det ideologiskt mest centrala dokumentet i det socialdemokratiska partiet. Till skillnad från andra former av partiet framtagna program såsom valmanifest och kommunalpolitiska program formulerar partiprogrammen partiets syn på sin egen ideologi och tar inte likt valmanifest hänsyn till de frågor man tror sig kunna genomföra under den närmsta tiden.²⁸

²⁵ Bergström, Göran. Boéus, Kristina. *Textens makt och mening, metodbok i samhällsvetenskaplig text och diskussionsanalys*. 3 uppl., Lund, Studentlitteratur, 2015. Sid 141–143.

²⁶ Bergström, Göran. Boéus, Kristina. *Textens makt och mening, metodbok i samhällsvetenskaplig text och diskussionsanalys*. 3 uppl., Lund, Studentlitteratur, 2015. Sid 141–143.

²⁷ Lindgren, Anne-Marie. Östros, Thomas. Tiden 1/2001

²⁸ Palme, Olof. *Föredragning om reviderat förslag till partiprogram den 28 september 1975*

Intervjuerna fyller funktionen att beskriva den kontext programmen skrevs i, samt bidra med perspektiv på den ideologiska utveckling som skett rörande socialdemokratins relation till det kapitalistiska systemet. De personer som intervjuas är:

Ingvar Carlsson, partiordförande 1986–1996 och statsminister 1986–1991 samt 1994–1996.

Allan Larsson, ekonomiskpolitisk talesperson 1990–1995 och finansminister 1990–1991.

Ann Marie Lindgren, chefredaktör för den socialdemokratiska tidskriften Tiden 1986–1990 och 1992–1998 samt programsekreterare vid framtagandet av partiprogrammen 1975, 1990 och 2001.

Lars Engqvist, statsråd 1998–2004 och huvudsekreterare i programkommissionen vid framtagandet av partiprogrammet 2013.

Marika Lindgren Åsbrink, biträdande programsekreterare i programkommissionen vid framtagandet av partiprogrammet 2013.

Wanja Lundby Wedin, ordförande i LO 2002–2012 och ledamot av programkommissionen 2005–2012.

Kvantitativ studie

Tabellerna och diagrammen som följer i detta avsnitt illustrerar förekomsten av valda nyckelord i de socialdemokratiska partiprogrammen 1960–2013. Partiprogrammet från 1960 finns redovisat för att kontextualisera partiprogrammet från 1975. Detta fyller funktionen att illustrera att programmet från 1975 sticker ut både i längd och förekomst av nyckelord vid en jämförelse med de tidigare partiprogrammen. Nyckelorden, använda i tabellerna och illustrerade i diagrammen nedan, är olika former av begreppen kapitalism, socialism, samhällsordning och planhushållning. Genom att belysa förekomsten av nyckelord ges indikationer på innehållsliga förändringar i partiprogrammen gällande mål- och värderingar samt verklighetssyn,²⁹ vilka i sin tur ligger till grund för partiprogrammens handlingsrekommendationer. Tabellerna ligger till grund för diagrammen vilka fyller funktionen att möjliggöra en presentation av tabellernas resultat med hänsyn taget till de olika programmens längd. Detta genom att illustrera kvoten av begreppsförekomst för respektive program

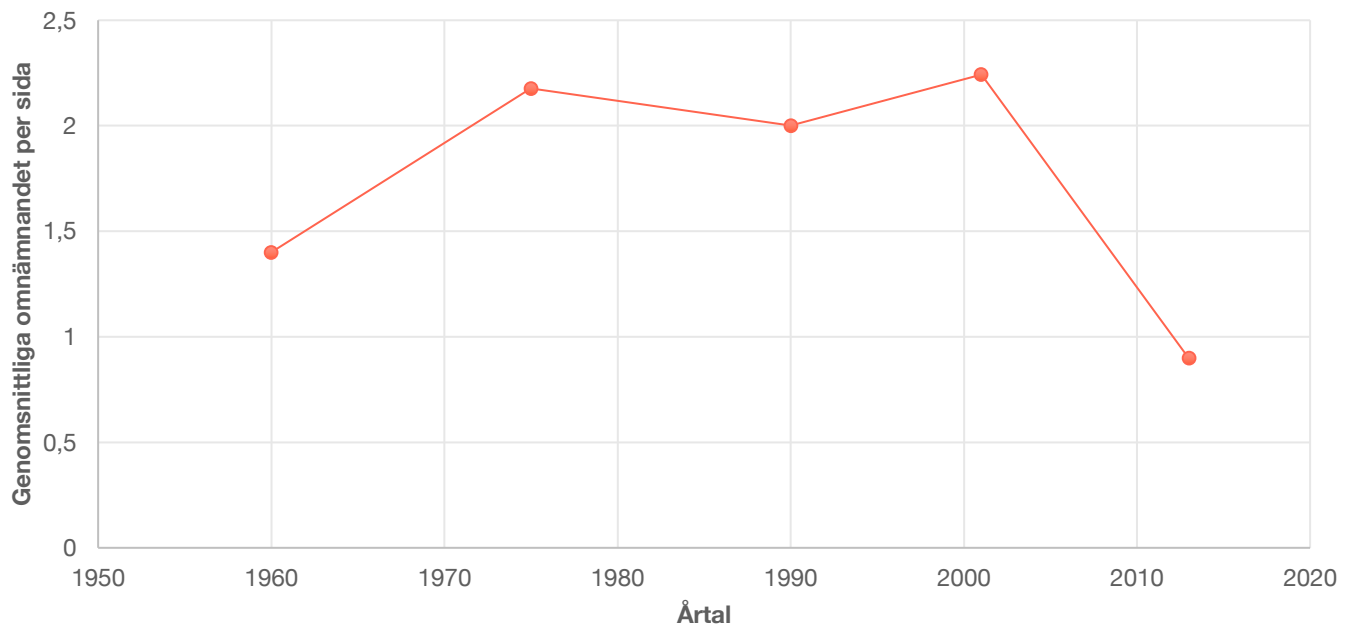
²⁹ Bergström, Göran. Boéus, Kristina. Textens makt och mening, metodbok i samhällsvetenskaplig text och diskussionsanalys. 3 uppl., Lund, Studentlitteratur, 2015. Sid 141–143.

genom antal sidor i respektive program. Diagrammen visar därför den genomsnittliga förekomsten av respektive begrepp per sida i partiprogrammen.

Tabell och diagram 1, Kapitalism

Programmets längd	10 sid	17 sid	32 sid	33 sid	39 sid	
Summa	14	37	64	74	35	
Antikapitalistiskt				1	1	
Kapitalackumulaton				1		
Kapitalströmmarna/kapitalsatsningar				2		
Kapitalinkomster/ Kapitalavkastning			2			
Spekulationskapitalism/Investeringskapitalet			2			
Kapitaltillgångarna		1		1		
Kapitalörelserna		1	1			
Kapitalförsörjning	1	1				
Kapitalbildning/kapitalförvaltning	1	3	6	3	2	
Kapitalistiska/Kapitalistiskt	6	9	12	5		
Kapital/kapitalet		5	11	35	22	
Kapitalägare/kapitalintressena	2	5	10	15	5	
Kapitalister/kapitalisterna	1		1			
Kapitalism/Kapitalismen	3	12	19	11	5	
Tabell 1	1960	1975	1990	2001	2013	

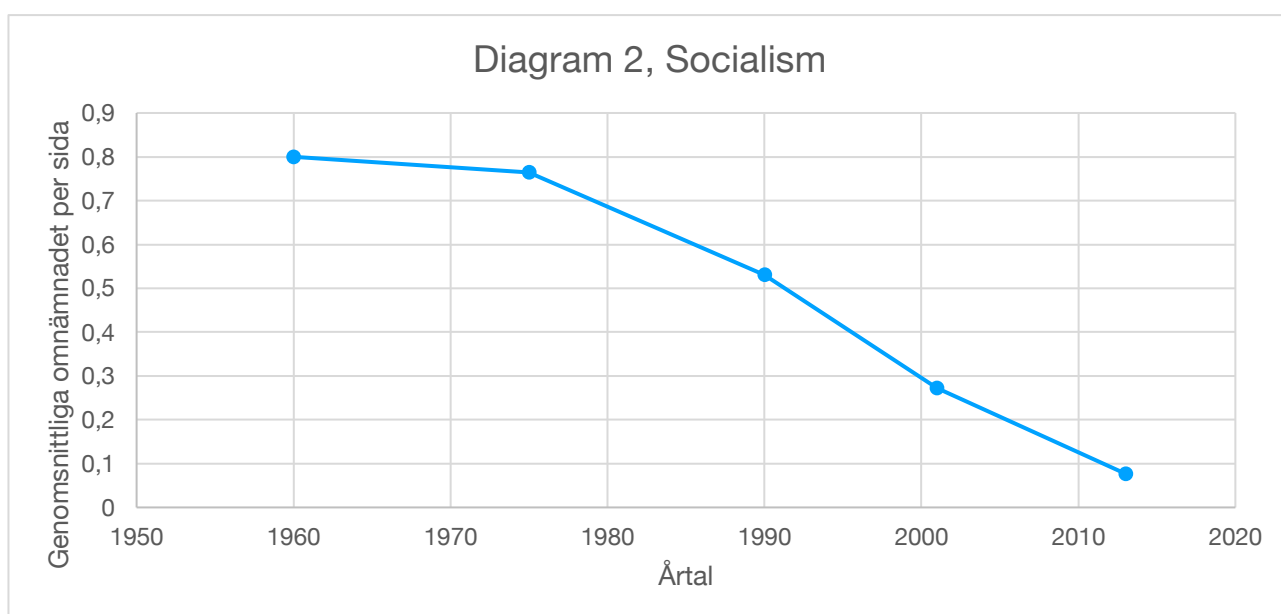
Diagram 1, Kapitalism

(Tabell 1 i diagramform. Diagrammet visar kvoten av antal ord per program delat med antal sidor per program)

Tabell och diagram 2, Socialism

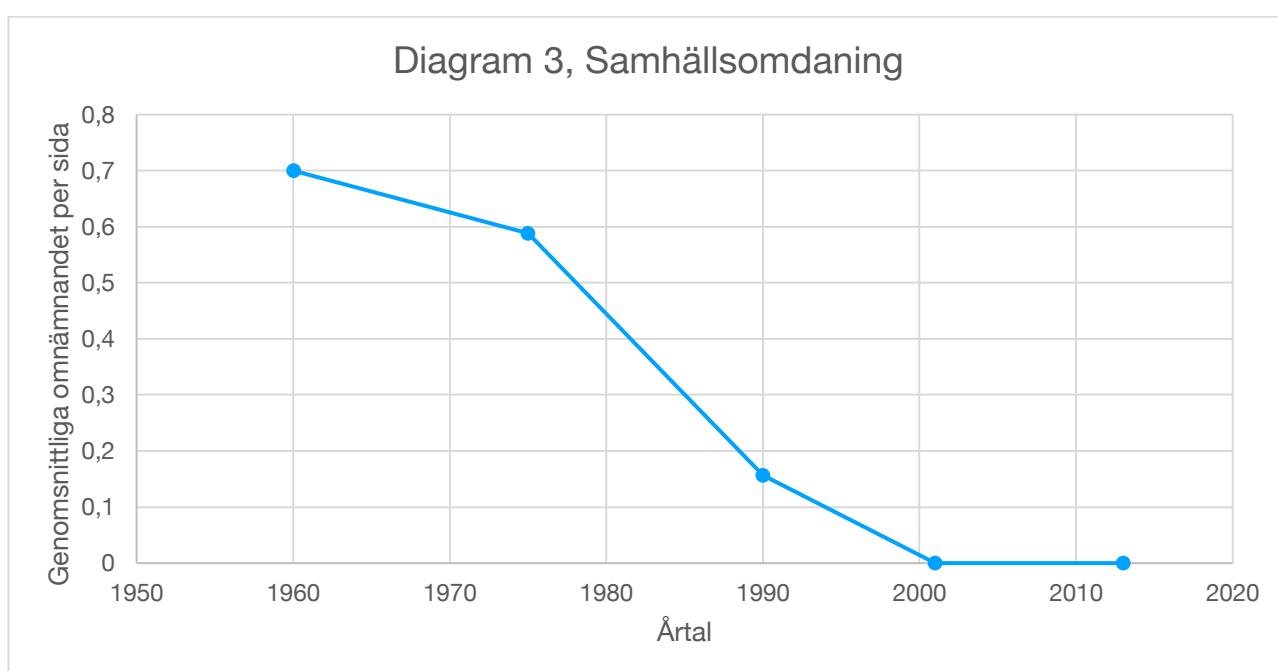
Tabell 2	Socialism	Socialistisk	Demokratisk socialism	Reformistisk socialism	Summa	Programmens längd
1960	3	4	1		8	10 sid
1975	1	3	9		13	17 sid
1990		4	12	1	17	32 sid
2001		4	5		9	33 sid
2013		1	2		3	39 sid

(Tabell 2 i diagramform. Diagrammet visar kvoten av antal ord per program delat med antal sidor per program)

Tabell och diagram 3, Samhällsordning

Tabell 3	Samhällsordning	Programmets längd
1960	7	10
1975	10	17
1990	5	32
2001	0	33
2013	0	39

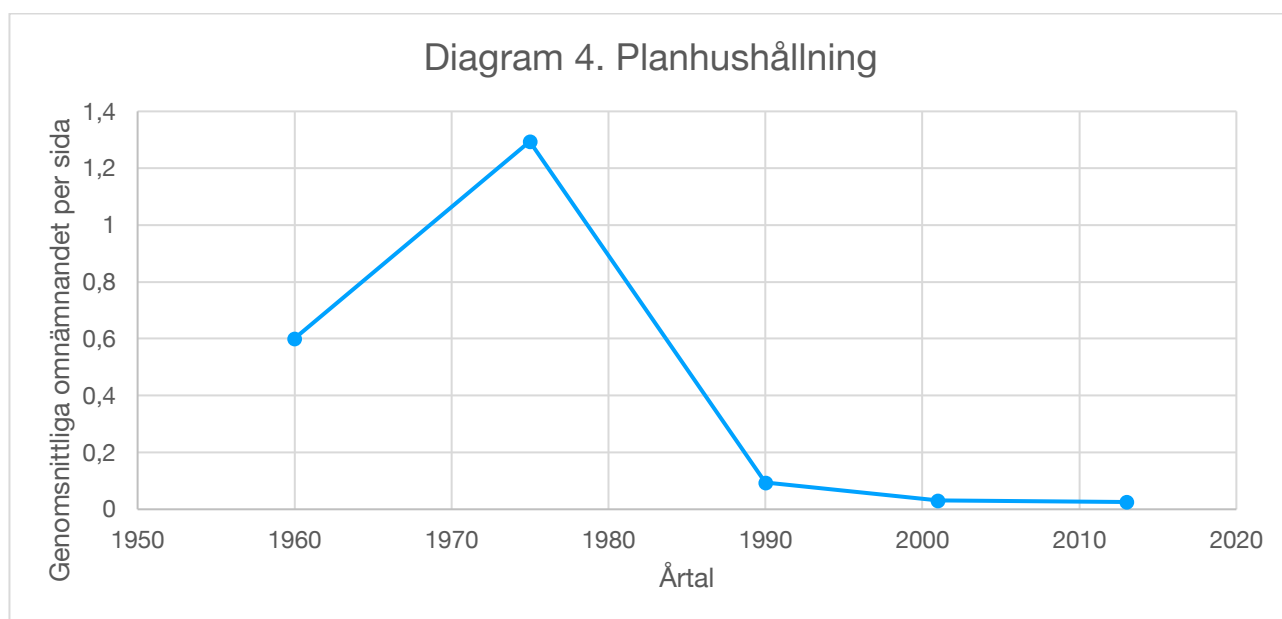

(Tabell 3 i diagramform. Diagrammet visar kvoten av antal ord per program delat med antal sidor per program)

Tabell och diagram 4, Planhushållning

Tabell 4	Planhushållning	Planering av produktion	planmässig hushållning	Samhällsplanering	Summa	Programmets längd
1960	1	2	1	2	6	10
1975	0	2	9	11	22	17
1990	3	0	0	0	3	32
2001	0	0	0	1	1	33
2013	0	0	0	1	1	39

(Tabell 4. De tre omnämningarna av begreppet "Planhushållning" som görs 1990, och redovisas i tabellen och diagrammet, är beskrivningar av kommunistiska staters ekonomiska system och inte uttryck för en socialdemokratisk viljeinriktning vilket övriga omnämningar är.)

(Tabell 4 i diagramform. Diagrammet visar kvoten av antal ord per program delat med antal sidor per program)

En av anledningarna till att begreppet kapitalism förekommer färre gånger i programmet från 2013 än programmet från 2001 är att avsnittet om arbetarrörelsens historia ströks ur partiprogrammet. Avsnittet om arbetarrörelsens historia i programmet 2001 innehöll dock bara två omnämningar av begreppet kapitalism, vilket innebär att förklaringen till den minskade förekomsten av begreppet kapitalism i 2013 års program inte beror på nämnda faktor.

Kvalitativ studie

Partiprogrammet 1975

Inför framtagandet av 1975 års partiprogram genomfördes flertalet öppna rådslag och studiecirklar om partiprogramsförslaget inom partiorganisationen, vilket innebar att antalet inkomna motioner om partiprogrammet slog rekord. 579 motioner på partikongressen 1975 berörde partiprogrammets formuleringar. Som en konsekvens av detta reviderade programkommissionen sitt förslag till program inför kongressen.³⁰ Den internationella solidariteten tydliggjordes i större utsträckning än tidigare, vilket har sin grund i den våg av internationellt engagemang som gick genom olika vänstergrupper under decenniet innan. Motståndet mot USA:s krig i Vietnam och det Sydafrikanska Apartheidsystemet ledde till ett ökat engagemang för internationella frågor inom det Socialdemokratiska partiet.

Ur ett ideologiskt och för forskningsfrågan centralt perspektiv, är det viktigt att betona att 1975 års program starkare än 1960 års partiprogram knyter an till en marxistisk språkdräkt både när det kommer till mål/värdefrågor, verklighetsbeskrivningen och handlingsförslag. Genom att tydliggöra och betona vikten av det kapitalismens samhällets avigsidor, lyfta den ekonomiska demokratiseringen och demokratin på arbetsplatserna och driva frågan om exempelvis planhushållning får 1975 års partiprogram ses som både optimistiskt och radikalt. Även dessa förändringar kan ses med bakgrund av det tidigare decenniets vänstervindar. Det skiljer som sagt endast sju år mellan 1968 och programmets antagande. Ett ytterligare exempel på den pågående vänstervågen under denna tid är att man till skillnad från tidigare program lyfter en tydligare och mer utförlig kritik mot kommunismen än tidigare. Genom att i programmet tydliggöra att demokrati ur ett socialdemokratiskt perspektiv innebär politisk, social och ekonomisk demokrati distanserar man sig från de politiska grupper som inte sätter demokratin främst. Demokratin ansågs alltså vara ett mål i sig och inte endast ett medel.³¹

Man kan också se att de egna grundvärderingarna uttryckt i begreppen: frihet, jämlikhet och solidaritet, fick en mer upphöjd plats redan i programmets inledande skrivningar. Även synen på arbetets värde och pris tydliggjordes. Perspektivet och idén om arbete som grund för välfärd

³⁰ Intervju med Ingvar Carlsson, 2019-12-03.

³¹ Socialdemokraterna och arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Socialdemokraternas program 1897 till 1990. Stockholm. 2001. Sid 71.

placerades i nivå med övriga centrala grundsatser i kapitlet ”socialdemokratins grundvärderingar” vilket måste ses med bakgrund av den då aktiva debatten inom fackföreningsrörelsen. Partiprogrammets kapitel om den demokratiska socialismen författades av Olof Palme och utgör på många sett essensen av socialdemokratisk reformistisk idétradition, och speglar synen på det kapitalistiska samhället som något som på demokratins grund och med reformers väg ska avskaffas.

*”De framsteg som har vunnits genom arbetarrörelsens kamp, har befast socialdemokratins övertygelse, att den fredliga samhällsordningen på den demokratiska socialismens grund erbjuder den enda framkomliga vägen till människornas frigörelse. Denna samhällsordning bygger på mänsklig vilja och mänskliga ansträngningar. Denna frigörelse måste vi genomföra i ett samhälle, som är starkt beroende av en omvärld präglad av stora motsättningar, av förtryck och ofrihet, av starka kapitalistiska intressen. Den ska genomföras på den demokratiska övertygelsens väg under öppen debatt och under respekt för andras uppfattningar, som hör demokratin till. Denna väg kan synas mödosam och tidskrävande. Den medför emellertid den helt avgörande fördelen, att samhällsordningen kan genomföras under aktiv medverkan av medborgarna och att dess resultat vinner en fast folklig förankring. Därmed skapas också trygghet för att reformerna blir bestående.”*³²

Frågan om arbetsplatsdemokrati och medbestämmande i arbetslivet fick en central plats i programmet. Den ekonomiska demokratiseringen sågs som det tredje och slutgiltiga steget av det folkhemsbygge Per-Albin Hanssons generation av socialdemokrater utstakade. Eller som Olof Palme uttryckt det:

*”Programkommissionen drog därav slutsatsen att tiden nu var mogen. Demokratins principer måste få prägla det ekonomiska livet”.*³³

Vidare kan man se att de ideologiska ställningstaganden som togs i och med partiprogramsrevisionen inte bara i sig självt innehöll förändringar som knöt partiet närmre den socialistiska idétraditionen, detta uttrycktes även tydligt av programkommissionens ordförande Olof Palme i sitt anförande om partiprogrammet:

³² Socialdemokraterna och arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, *Socialdemokratins program 1897 till 1990*. Stockholm. 2001. sid 80.

³³ Palme, Olof. *Föredragning om reviderat förslag till partiprogram den 28 september 1975*.

”Motionerna innebar en uppslutning kring de grundläggande principerna i förslaget - att frihet, jämlikhet, solidaritet och demokrati utgör de övergripande värderingarna för socialismen och att arbetet är det grundläggande värdet för samhällsutvecklingen. Det innebar ett stöd för kravet på att socialdemokratin nu ska göra förverkligandet av den ekonomiska demokratin till sin huvuduppgift. De gav ett stöd för kravet på planmässig hushållning, för löntagarnas medbestämmande och för ett stärkt konsumentinflytande”³⁴.

Ovanstående formulering lyfter alla tre byggstenar nödvändiga för en ideologianalys. En tydlig målbild, verklighetsbeskrivning och exemplifierad handlingsrekommendation. Det var alltså en hoppfull och ideologiskt laddad socialdemokrati som på kongressen stakade ut framtidsmålen. De stora visionerna och målbilderna kopplas genomgående på ett påtagligt och tydligt sätt till verklighetsbilden och handlingsförslagen både i programmet och i Palmes inledningsanförande.

I avslutningen av Palmes tal tydliggörs synen på vad förändringarna i programmet faktiskt ansågs innebära:

”Partikongressens beslut - om den antar huvudtanken i förslaget till partiprogram - innebär att den svenska arbetarrörelsen är framme vid det tredje skedet av sin långa kamp för en grundläggande omvandling av det kapitalistiska samhället. Programmet blir även ett inlägg i den internationella diskussionen om vägarna till socialismen”.

Denna formulering speglar inte bara optimismen i socialdemokratin vid denna tid, utan också den tilltro till politiken som samhällsomdanande kraft som hela programmet ger uttryck för.

Ingvar Carlsson, statsråd och ledamot av partistyrelsens verkställande utskott under denna tid, menar att man i socialdemokratin trodde att de gyllene åren under efterkrigstiden snart skulle återkomma. Att den ekonomiska kris som vid denna tid pågick bara skulle vara övergående och att reformarbetet snart kunde återupptas med förnyad styrka.³⁵ Palmes inledningsanförande tydliggör även den då rådande synen på partiprogrammens syfte och betydelse såsom tydligt vägledande för partiets framtida utveckling.

”Det är fråga om att forma den politiska viljeinriktningen för en ganska lång tidsperiod. Det är inte bara fråga om att för oss själva medvetandegöra huvuddragen i den politik vi för. Det är framtiden

³⁴ Palme, Olof. *Föredragning om reviderat förslag till partiprogram den 28 september 1975.*

³⁵ Intervju med Ingvar Carlsson 2019-12-03.

*det gäller och kring vilka uppgifter vi ska samla krafterna. (...) Men ändå upplever vi nu behovet att på nytt formulera partiets viljeinriktning på längre sikt. Vi kan därvid stödja oss på en utomordentligt livlig och vital ideologisk diskussion inom hela arbetarrörelsen. Den har lett fram till att 1960 års formulering blivit otillräcklig. Det är det som är innebörden av förra partikongressens beslut att partiprogrammet skulle revideras”.*³⁶

Partiprogrammet 1990

Åren 1975–1990 var en omtumlande tid för det socialdemokratiska partiet. 1976 förlorade man för första gången sedan 1930-talet regeringsmakten, 1986 mördades partiordföranden Olof Palme, 1989 föll Berlinmuren och under hela 1980-talet blåste nyliberalismens och globaliseringens vind genom världen. Trots dessa för socialdemokratins så omvälvande skeendena förändrades inte de grundläggande ideologiska ställningstagandena nämnvärt i programmet 1990. Kvar är exempelvis den av Ernst Wigforss år 1944 författade, och 1960 reviderade, portalparagrafen i partiprogrammet:

*”Socialdemokratins vill låta demokratins ideal sätta sin prägel på hela samhällsordningen och människors inbördes förhållanden för att därigenom ge var och en möjlighet till ett rikt och meningsfullt liv. I detta syfte vill socialdemokratins så omdana samhället, att bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning läggs i hela folkets händer, att medborgarna frigörs från beroende av varje slags maktgrupper utanför deras kontroll och att en på klasser uppbyggd samhällsordning lämnar plats för en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande människor.”*³⁷

Även det av Olof Palme författade kapitlet om den demokratiska socialismen förblir under 1990 års programrevision närmast oförändrat.

En konsekvent distinktionsförändring från tidigare program är att det på ställen där man tidigare beskrivit ”socialism” som ett mål nu skriver ”demokratisk socialism”. Ett exempel på det återfinns i raden efter ovan nämnda portalparagraf. I programmet 1990 står det: ”Denna den demokratiska socialismens samhällsuppfattning är uttryck för viljan att förverkliga idéerna om frihet, jämlikhet

³⁶ Palme, Olof. *Föredragning om reviderat förslag till partiprogram den 28 september 1975.*

³⁷ Socialdemokraterna och arbetarrörelsens arkiv och bibliotek. *Socialdemokratins program 1897 till 1990.* Stockholm. 2001. Sid, 40

och solidaritet.”³⁸ där det 1975 stod: ”Denna socialistiska samhällsuppfattning är uttryck för viljan att förverkliga idéerna om frihet, jämlikhet och solidaritet.”³⁹

De skillnader som återfinns vid sidan om detta handlar främst om ett utökat internationellt kapitel med skrivningar om det europeiska samarbetet, ett tydligare fokus på miljöfrågor samt jämställdhetsfrågorna.

Där det i 1975 års program gick att läsa om den planmässiga hushållningen som ett centralt värde i sig,⁴⁰ kan man i 1990 års program istället se en mer nyanserad, eller tydligare distinktion om behovet av att tygla kapitalismen samt förtydliganden om när och varför marknaden måste begränsas.⁴¹

*”I den politiska debatten ställs ofta planhushållning, varmed förstås en samhällelig styrning av produktionen, i motsats till marknadsekonomi, varmed förstås en styrning av produktionens inriktning via prisbildningen. Denna motsatsställning bygger emellertid på en förenkling. Varken en renodlad planhushållning eller en renodlad marknadshushållning kan ensam förverkliga alla de krav som ställs på produktionslivet”.*⁴²

Denna nyansering innebär i realiteten en värdeförskjutning då synen på ”den planmässiga hushållningen” som ett värde eller mål i sig inte längre blev lika tydlig.

Anne-Marie Lindgren, huvudsekreterare i programkommissionen, lyfter att de relativt stora förändringarna av partiprogrammets struktur ansågs nödvändiga att genomföra, då framför allt de punktlistor med reformer som tidigare funnits i programmen fick en ojämn status. Punktlistan i 1975 års program innehöll exempelvis allt från stora mål- och värderingsladdade principiella ställningstagandena som yttrandefrihet och parlamentarism, till fritt fritidsfiske. Balansgången

³⁸ Socialdemokraterna och arbetarrörelsens arkiv och bibliotek. *Socialdemokratins program 1897 till 1990*. Stockholm. 2001. Sid, 108.

³⁹ Socialdemokraterna och arbetarrörelsens arkiv och bibliotek. *Socialdemokratins program 1897 till 1990*. Stockholm. 2001. Sid, 73.

⁴⁰ Socialdemokraterna och arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, *Socialdemokratins program 1897 till 1990*. Stockholm. 2001. Sid 82

⁴¹ Socialdemokraterna och arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, *Socialdemokratins program 1897 till 1990*. Stockholm. 2001. Sid 130

⁴² Socialdemokraterna och arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, *Socialdemokratins program 1897 till 1990*. Stockholm. 2001. Sid 130

mellan principer, redan beslutad politik och framtida politik blev svår att uttyda och tillämpa praktiskt. Detta tillsammans med principer som med åren blivit avpolitiserade eller allmängiltiga, exempelvis "Långsiktig trafikpolitik" eller "Social familjepolitik" innebar att punkterna inte längre ansågs fylla sitt syfte. Står punkter som dessa självständiga utan förklaring eller fördjupning kan ju det sakpolitiska innehållet bakom orden bli väldigt brett. En stor del av arbetet med framtagandet av 1990 års partiprogram handlade alltså om att väva in punkterna till löpande text, vilket förklarar att textmängden mellan 1975- och 1990 års program ökar dramatiskt.⁴³

Programmet 1990 präglas även av en defensiv, eller rent av pessimistisk hållning, vilket inte återfinns i tidigare program som snarare kan upplevas som en blandning av utopiska och realpolitiska. Ingvar Carlsson beskriver att frågan om löntagarfonder, vilken var den fråga socialdemokratin investerat kanske mest i inom området hägnat för det värderingsladdade begreppet ekonomisk demokrati, hade urvattnats och mött ett så omfattande motstånd att man i och med programmet 1990 valde att släppa idén för att det helt enkelt ansågs för svårt att väcka ett brett folkligt stöd för frågan. Löntagarfondsdebatten upplevdes vidare som såväl komplex som svårkommunicerad. Carlsson ger uttryck för att delar av den svenska demokratin i grunden hotades i den mening att marknadsideologin bröt igenom vilket resulterade i att mer och mer av samhällets delar blev ett spel mellan tillgång och efterfrågan⁴⁴. Intresse motsättningarna fick därmed en bitvis annan infallsvinkel som gjorde frågan om kapitalismens avskaffande betydligt svårare att hantera realpolitiskt.

Kommunismens fall förändrade inte socialdemokratin syn på socialisering och ekonomisk demokrati, däremot innebar den att socialdemokratin position som kämpades för varken kommunism eller kapitalism blev svårare ur ett kommunikativt delvis ideologiskt perspektiv.⁴⁵ När det kommer till frågan om att begränsa kapitalismen genom att överföra ägandet från det privata näringslivet till det gemensamma fanns det inom socialdemokratin vid denna tid en kritik mot att staten skulle gå in som ägare. Förhållandet mellan huruvida det skulle vara staten eller löntagargrupperna som skulle ta över ägandet präglades av de negativa exemplen som fanns att finna i de kommunistiska länderna. I skriften "Vad är socialdemokrati" från 1981 beskriver Ingvar Carlsson och Anne-Marie Lindgren det såhär:

⁴³ Intervju med Anne-Marie Lindgren 2019-11-29

⁴⁴ Intervju med Ingvar Carlsson, 2019-12-03.

⁴⁵ Carlson, Ingvar. Anne-Marie, Lindgren. *Vad är socialdemokrati?* Socialdemokraterna, 1981. Sid 26.

”Det finns en misstro inom socialdemokratin mot alltför detaljerade statliga ingripanden i näringslivet, en misstro som hänger ihop med upplevelserna av ofriheten i de ”förstatligade” kommunistländerna. Socialdemokratin har också upptagit mycket av de riktningar inom socialismen som förespråkar löntagarägande av produktionen snarare än statligt ägande. Den ideologiska traditionen har kommit till uttryck i reformer på arbetslivets område där samhället gett löntagarna – och inte staten – inflytande över frågor som tidigare ensidigt beslutades av företagsledningarna.”⁴⁶

Diskussionen om huruvida det går att särskilja begreppet marknad från kapitalismen väcktes under programarbetet 1990. Frågan om vilken kapitalism man skulle få om man höll undan marknadsmekanismerna, eller vice versa, blev ett led i att hantera 1990-talets förändrade politiska diskurs. De marxistiskt influerade tankarna om att omdana samhället sätts på sin spets då diskussionen om kapitalismens avskaffande ansågs mindre aktuell i takt med att händelser i omvärlden, och i den svenska debatten, gav liberala tankar luft under vingarna. Denna bild av nuläget för socialdemokratin kring år 1990 skiljer sig därmed från tidigare epoker. Den närmast deterministiska tilltron till att utveckling går åt ett visst håll, att samhället kommer att bli mer jämlikt, med ökad trygghet och stärkt ekonomi bröts i och med den nyliberala utvecklingen under slutet av 1980-talet. Denna då omedvetna, men nu i efterhand tydliga attitydförskjutning påverkar grundfrågeställningen om socialdemokratin ställningstaganden till kapitalismen och sin egen ideologi.⁴⁷ För första gången görs i ett partiprogram en tydlig uppdelning mellan vad det offentliga ska ansvara för, och vad som kan överlåtas åt marknaden.

”Frågan om samhällelig hushållning eller marknadshushållning är därför för socialdemokratin en fråga om vilken metod, som i varje särskilt fall är bäst ägnad att uppnå målen om rättvis fördelning av välfärden, effektiv användning av landets ekonomiska resurser och hushållning med miljö- och naturtillgångar.”⁴⁸

⁴⁶ Carlson, Ingvar. Anne-Marie, Lindgren. *Vad är socialdemokrati?* Socialdemokraterna, 1981. Sid 26–27.

⁴⁷ Intervju med Anne-Marie Lindgren, 2019-11-28.

⁴⁸ Socialdemokraterna och arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, *Socialdemokratin program 1897 till 1990*. Stockholm. 2001. Sid 131.

Allan Larsson, finansminister i Ingvar Carlssons regering 1990–1991 samt ledamot i programkommissionen inför partiprogrammet 1975 poängterar vikten av att se förändringen av socialdemokratins politik och partiprogrammens utveckling utifrån de händelser som pågick i omvärlden och varnar för att se på partiprogrammen som allt för visionärt skrivna dokument. Partiprogramsrevisionen 1975 gjordes i en tid som på många sätt kan illustreras som slutet av en epok. År 1975 hade socialdemokratien fortfarande ett ljus läge. Oljekrisen sågs som övergående och Carlsson beskriver att man trodde att en ny ljus tid skulle komma efter finanskrisen. Så småningom insåg man att skördetiden var över, åtminstone insåg man att de gyllene åren man tidigare haft inte skulle komma tillbaka. Larsson och Carlsson beskriver att den tid som skulle kommas politiska perspektiv präglades av målet att rädda undan Sverige från nyliberalismen så gott det gick snarare än att staka ut vägen för kapitalismens avskaffande.

Det skifte i mentalitet eller synsätt som beskrivs av Carlsson, Larsson och Lindgren blir intressant om man jämför ställningstaganden gjorda under början av 1980-talet. När det kommer till synen på socialiseringar av näringslivet återfinns exempelvis uttalandet att:

”Av alla de skäl vi nu anfört måste både produktionslivet och fördelningen av produktionsresultatet kontrolleras av medborgarna gemensamt, dvs ”socialiseras”, om inte tillväxten ska ske i former som hotar välfärden”⁴⁹

Allan Larsson hänvisar till den ryska ekonomen Nikolaj Kondratievs idéer om kondratievcykler som förklaringsmodell för att förstå det övergripande ekonomiska läge som den svenska socialdemokratien fick ta ställning till under 1970- och 1980-talen.⁵⁰ Kondratiev lanserade idén om att upp och nedgångar i konjunkturen även ingår i större vågor av upp och nedgångar i konjunkturen. Dessa konjunktursvängningar, eller kondratievcykler, sträcker sig uppåt 50–60 år⁵¹. Efterkrigstidens återuppbyggnad av Västeuropa, stärkandet av internationella institutioner och formandet av välfärdsstater tillsammans med satsningar på utbyggda sociala skyddsnät och många länders keynesiansk inspirerade ekonomisk politik med offentliga investeringar i lågkonjunkturer och full sysselsättning⁵² formade en kondratievcykel som ebbade ut under 1980-talet.

⁴⁹ Carlson, Ingvar. Anne-Marie, Lindgren. *Vad är socialdemokrati?* Socialdemokraterna, 1981. Sid 50.

⁵⁰ Intervju med Allan Larsson, 2019-11-29

⁵¹ Kondratiev, Nikolaj. Stolper, Wolfgang. *The Review of Economics and Statistics Vol. 17, No. 6 1935, Sid. 105-115.*

⁵² Keynes, John Maynard. *Sysselsättningsproblemet.* Tidens förlag. Stockholm 1945

Larsson lyfter den amerikanska ekonomen Milton Friedman och den så kallade Chicagoskolans betydelse för det paradigmskifte som följde. Den nyliberala ekonomiska teori som växte fram byggde på idén om att ekonomin var för reglerad, man ville se en ökad och friare tjänstemarknad och finansmarknad på bekostnad av bland annat välfärdssystem och fördelningspolitik.

Istället menade man att Trickle-down economics, eller ”Nedsippingsteorin” som den heter på svenska skulle leda till att även sämre ställda grupper skulle gynnas av skattesänkningar för höginkomsttagare och företag.

Larsson lyfter betydelsen av att stora internationella institutioner såsom världsbanken valde att följa den nya ekonomiska doktrinen som omvandlades till direkta rekommendationer. Detta tillsammans med stödet för denna politik från företrädare som den brittiska premiärministern Margret Thatcher och den amerikanska presidenten Ronald Reagan ledde till att Sverige och socialdemokratin fann sig tvingad att hitta nya vägar för politiken. Digitaliseringen och den nya finansiella marknadens framväxt förändrade i grunden förutsättningarna för den förda politiken. Detta gjorde att socialdemokratin, för att fortsatt vara i takt med tiden, tvingades att förändra den ideologiska inriktningen.⁵³

Partiprogrammet 2001

Programmet återknyter till den historiematerialistiska idétradition som återfinns i tidigare program, vilken har sitt ursprung i de av Karl Marx och Friedrich Engels presenterade synsättet på historien som något som i grunden utvecklas inte främst av idéer eller enskilda individer utan av materiella faktorer.⁵⁴ I partiprogrammen beskrivs, med utgångspunkt i historiesynen, de då rådande förutsättningarna för socialdemokratisk politik utifrån den förändrade produktionsordningen.

Arbetslivet, tekniken och handelns i grunden förändrade uttryck tvingade socialdemokratin att ändra inriktning och upplägg för partiprogrammet, ansåg programkommissionen.⁵⁵ Samtidigt återfinns i det nya programmet de grundläggande frågorna om den demokratiska makten som utgångspunkt för både den demokratiska socialismen och alla politikområden. Medborgarnas, politikens och arbetets makt i relation till de multinationella kapitalintressenas makt vars makt medför en inskränkning av demokratin enligt den socialdemokratiska idétraditionen. Det är alltså förändringar av

⁵³ Intervju med Allan Larsson 2019-11-29.

⁵⁴ Engels, Friedrich. *Familjens, privategendomens och statens ursprung*. 5 uppl., Arbetarkultur, Lund, 1978. Sid 8.

⁵⁵ Lindgren, Anne-Marie. Östros, Thomas. Tiden 1/2001

verklighetssynen, det vill säga hur socialdemokratin vid denna tid upplevde verkligheten, som ligger till grund för förändringarna i partiprogrammet.

I tidskriften Tiden 2001/1 redogör Anne-Marie Lindgren och Thomas Östros för arbetet med framtagandet av partiprogramsrevisionen 2001. De centrala utgångspunkterna för arbetet med programmet beskrivs som behovet av att fånga det förändringsskede partiet befunnit sig i under 1990-talet, och beskriva den socialdemokratiska idé- och samhällssynen såsom den faktiskt var. Man gjorde valet att inte nöja sig med marginella revideringar av programmet utan tog istället beslutet att skriva ett helt nytt program. Som konsekvens av detta försvann många av de klassiska formuleringar som följt programmen genom åren. Däribland den av Ernst Wigforss formulerade portalparagrafen från 1944.

Wanja Lundby Wedin, ledamot av programkommissionen och ordförande i LO 2000–2012, beskriver diskussionen i programkommissionen rörande bytet av portalparagraf utifrån aspekten att orden ansågs ha tappat mening. Den klassiska formulering som Wigforss ursprungligen formulerade 1944 ansågs inte längre relevant. ”*Den är poetiskt och vackert skriven, men vad innebär den rent praktiskt? Det blev poesi men förpliktigade inte till något*”⁵⁶. Göran Persson uttrycker i sitt inledningsanförande i programdebatten 2001 att den del av den tidigare portalparagrafen som säger att: ”*bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning ska läggas i hela folkets händer*” förvisso är vacker och uttrycker den klassiska socialdemokratiska visionen om folkets makt över ekonomin.”⁵⁷ Den ansågs dock inte fånga alla aspekter av socialdemokratis demokratisyn. Persson exemplifierar med idén om maktspridning och olika former av maktutövande. Hur kan exempelvis den för arbetarrörelsen så centrala idén om fackföreningsrörelsens fria förhandlingsrätt tillämpas i enlighet med idén om ”*hela folkets händer*”? Fackliga organisationers löneförhandlingar är ju de facto ett exempel på påverkan av produktionsresultatets fördelning.

Konsekvensen av detta blev att socialdemokratin genomgick en mål- och värderingsförändring då den nya formuleringen av vad som är den demokratiska socialismens mål skiljer sig från hur man tidigare beskrivit den. Portalparagrafen, vilken i programmet 2001 lyder: ”*Fria och jämlika människor i ett solidariskt samhälle är den demokratiska socialismens mål*”.⁵⁸

Vad programmet har för definition av vad ”fria och jämlika människor” innebär följer i meningen:

⁵⁶ Intervju med Wanja Lundby Wedin 2019-12-01

⁵⁷ Persson, Göran. Föredragning om förslag till partiprogram på partikongressen 2001.

⁵⁸ Socialdemokraterna, *partiprogram* 2001. Sid 1.

“Varje människa ska vara fri att utvecklas som individ, råda över sitt eget liv och påverka det egna samhället. Frihet handlar både om frihet från yttre tvång och förtryck, hunger, okunnighet och fruktan för framtiden och om frihet till delaktighet och medbestämmande, till egen utveckling, trygg gemenskap och möjlighet att styra sitt liv och välja sin framtid. Denna människors frihet förutsätter jämlikhet. Jämlikhet innebär att alla människor trots olika förutsättningar ges samma möjlighet att forma sitt eget liv och påverka sitt samhälle. Denna jämlikhet förutsätter rätten att välja och utvecklas olika, utan att olikheterna leder till underordning och klyftor i makt och inflytande över vardag och samhälle.”⁵⁹

Då hela ovanstående stycke skrevs 2001 går det inte att rakt av jämföra den föregående programtextens skrivningar och dra slutsatser av de förändrade ordvalen. Men komponenter och byggstenarna i hur ideologin uttrycks går att få fram genom att kategorisera värdeord i respektive text. I motsvarande stycke, alltså portalparagrafen, som gällde innan 2001 kan man finna mål uttryckta som: ”ett rikt och meningsfullt liv”, att ”så omdana samhället”, att ”medborgarna friges från alla slags maktgrupper utanför deras kontroll” och att ”en på klasser uppbyggd samhällsordning lämnar plats för en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande människor”.

I exemplet från 2001 använder man istället formuleringar som: ”Varje människa ska vara fri att utvecklas som individ”, man ska ha ”möjlighet att styra sitt liv och välja sin framtid” och ”rätten att välja och utvecklas olika”

Även om programmet som skrevs 2001 inte står i direkt konflikt med det föregående programmets skrivningar så är valen av ord i större grad än tidigare individualiserade. Även individens valfrihet lyfts här upp som ett mål i sig vilket är nytt i partiprogramssammanhang. Man kan tolka detta som ett stilistiskt och retoriskt grepp för att få läsaren att lättare kunna identifiera sig med innehållet. Kanske uppfattades de gamla skrivningarna som allt för ”systemfokuserade”. Sammantaget tolkas det förändrade ordvalet som en spegling av en ideologisk sväng i liberal riktning.

Man fastställer även, något förvånande kanske, för första gången i ett program att socialdemokratin är ett antikapitalistiskt parti. Samtidigt väljer man att tydligare än tidigare särskilja begreppen kapitalism och marknad åt. Man attackerar det kapitalistiska systemets utnyttjande av arbetarklassen

⁵⁹ Socialdemokraterna, *partiprogram* 2001. Sid 1.

och rovdrift av naturtillgångar, men väljer att tala om marknaden i mer positiva termer. Anne-Marie Lindgren säger att: *”Marknadsekonomi handlar om ett samspel mellan konsument- och produktionsintressen, och det är i den meningen faktiskt inte alls konstruerat att, som vi gör i programförslaget, separera den från kapitalismen”*⁶⁰. Skrivningarna om att omdana det kapitalistiska samhället tas bort för att ge plats åt skrivningar om blandekonomins förutsättningar. Programkommissionen menade att socialdemokratin de facto arbetat efter blandekonomiska principer sedan 1930-talet men inte tydligt gjort denna distinktion i programmen. Lindgren och Östros lyfter i Tiden/2001.1 de olika förväntningar som finns inom rörelsen på vad partiprogrammet skall vara. De säger att:

*”Somliga vill ha ett mer idealistiskt-utopiskt program, med tonvikt på värderingar och visionerna om framtidssamhälle. Andra anser att partiprogrammet mer bör fungera som kompass om inte precis i dagspolitiken så dock för den närmaste framtiden, där tyngdpunkten ligger på handlingslinjer i politikens centralfrågor. Somliga vill ha mer agitation, andra mer av analys. Somliga efterlyser mer teoribildning kring genusfrågor eller statens roll, andra tycker att det räcker med förklaringar i punktform av vad socialdemokratin vill”*⁶¹.

Den tolkning av partiprogrammets roll och uppdrag som Lindgren och Östros uttrycker är att partiprogrammet ska spegla partiets samhällssyn men inte socialdemokratisk dagspolitik. Man menar att programmet måste vara handlingsinriktat och staka ut utvecklingslinjer framåt.

Partiprogrammet 2013

Partiprogrammet avhandlades för första gången sent på kongressens dagordning. Programkommissionens ordförande, Stefan Löfven inledde med ett översiktligt och kort anförande och valde att inte i egentlig mening beröra programmets innehåll.⁶² Programkommissionens huvudsekreterare Lars Enqvist beskriver att han upplevde att partiledningen medvetet strävade efter att inte låta debatten om partiprogrammet ta central plats på kongressen. Diskussionen om de politiska riktlinjerna inom de olika politiska sakområdena stod istället i centrum på partikongressen.

⁶⁰ Intervju med Anne-Marie Lindgren 2019-11-28.

⁶¹ Lindgren, Anne-Marie. Östros, Thomas. Tiden 1/2001

⁶² Löfven, Stefan. Beslut om ett nytt partiprogram - ett program för förändring 5 april 2013.

⁶³ Marika Lindgren Åsbrink, biträdande programsekreterare i programkommissionen menar att framtagandet av partiprogrammet 2013 följde samma idémässiga utgångspunkter som föregående partiprogram. De förändringar som gjordes i programmet hade som ambition att böttna i den reella förändringen av politiken som skett sedan 2001.

Den uppdelning som görs mellan kapitalism och marknad förstärks i programmet. Man beskriver kapitalismen i termer av att vara marknadens dåliga sida. De ideologiska slutsatserna har sin grund i idén om att socialdemokratien accepterat den rådande ordningen och att uppgiften numera är att skydda samhället och välfärden mot marknadsekonomins avigsidor vilka man definierar som just kapitalism. Vidare menar Lindgren Åsbrink att en övergripande reflektion under arbetet med programmet var att alla program varit produkter inte bara av sin tid utan också av de aktuella politiska frågorna. De historiska programmen påverkades tydligt av de aktuella händelserna som då var aktuella. Denna insikt förenades med försöken att vara ideologiskt stringenta och beskriva politiken så som den faktiskt är. ⁶⁴ Ett exempel på hur programmet 2013 skiljer sig från tidigare program gällande synen på det kapitalistiska systemet är skrivningar som:

*”Men samhällsproblemen har inte lösts genom att privatiserats. Ökande klyftor har inte åstadkommit högre tillväxt och jobb. I stället har det skapat nya spänningar. Därför är det något som har hänt, som vi kan ta fasta på: Fler söker återigen ett gemensamt ansvar för samhällsutvecklingen”.*⁶⁵

I stället för att som tidigare argumentera utifrån socialistiska utgångspunkter leder ovan nämnda formulering snarare tankarna till att ökade klyftor är fel eftersom det inte ”åstadkommer högre tillväxt och jobb”, och inte att ökade klyftor är fel utifrån en analys om att klassklyftor är fel i sig. Frågan om socialdemokratiens ansvar för stabilitet och ansvar lyfts i och med 2013 års program in som en del av ideologin vilket är en förändring från tidigare program. Genom att beskriva spänningarna som sådana i ett samhälle som problematiskt gör man ett avsteg från en tidigare idétradition. Tidigare har inte spänningar eller termer av samhällsgemenskap beskrivits explicit. Ett exempel på en formulering om detta från programmet 2013 är:

⁶³ Intervju med Lars Engqvist 2019-12-03

⁶⁴ Intervju med Marika Lindgren Åsbrink 2019-12-01

⁶⁵ Löfven, Stefan. *Beslut om ett nytt partiprogram - ett program för förändring*. 5 april 2013

”Vi har ökande klyftor globalt. Vi ser att nya skillnader växer fram och ojämlikheten inom länderna ökar i nästan alla rika länder, i vissa fall till så höga nivåer att stabiliteten hotas. Samtidigt ser vi att allt fler människor i världen lyfts ur fattigdom och vi står rastlösa inför uppgiften att se till att göra den resan möjlig för ännu fler.”⁶⁶

Den bitvis splittrade bild av den globala utvecklingen som ovanstående citat uttrycker speglar en ideologisk förändring gentemot tidigare program. Man lägger inte som tidigare tonvikt på det felaktiga i ökande klyftor utifrån en socialistisk utgångspunkt, utan argumenterar istället utifrån perspektiven att ökade klyftor leder till att *”stabiliteten hotas”*. Stabiliteten blir alltså målet eller visionen i det här sammanhanget. Samma typ av resonemang gäller frågan om finansmarknaden. I tidigare program lyfts en tydlig kritik mot den finansiella marknaden, och framför allt demokratins bristande kontrollen över den. Nu läggs istället tonvikten vid behovet av stabilisering av finansmarknader. Man talar om behovet av att stabila finansmarknader måste fylla funktionen att lyfta handel och företagande:

”Här står vi inför en uppgift att stabilisera finansmarknaderna så att de fyller den funktion de faktiskt ska fylla - att lyfta handel och företagare i stället för att sänka dem.”⁶⁷ Det samma gäller synen på marknadskonkurrens: ”Enbart regelverk som beslutas av institutioner oberoende av marknaden kan upprätthålla konkurrensen och bryta utvecklingen mot privata monopol.”⁶⁸

Även valet att lyfta företagare och handel men inte arbetare och löntagare är unikt med programmet från 2013. Något liknade stycke återfinns inte i några tidigare program. Ur en ideologianalytisk utgångspunkt blir valet att lyfta detta intressant då man jämför skrivningen med tidigare programs ställningstaganden.

Lars Engqvist, huvudsekreterare i programkommissionen, lyfter att programmet 2013 var det första programmet på nästan hundra år som skrivits i opposition. Om detta är en bidragande orsak till att programmet har lagt mindre tonvikt på de långsiktiga visionerna än tidigare är att säga för mycket, men kanske är det så att partiet, när man sitter i regeringsställning, ges fler och bättre förutsättningar till politisk kommunikation, och kanske medför regeringsmakten ett större behov att särskilja partiets politiska grund från regeringsmakten?

⁶⁶ Löfven, Stefan. *Beslut om ett nytt partiprogram -ett program för förändring. 5 april 2013.*

⁶⁷ Löfven, Stefan. *Beslut om ett nytt partiprogram -ett program för förändring. 5 april 2013*

⁶⁸ Socialdemokraterna, *partiprogram. 2013. Sid 10.*

Partiprogramarbetet grundades, enligt Engqvist, på den då förda debatten om att 2001 års program till för stor del bestod av historieskrivningar kombinerat med synen på Socialdemokraterna som ett statsbärande parti. Man valde därför i 2013 års programarbete att ta bort kapitlet om arbetarrörelsens historia vilket i sin tur innebar att referenserna till Karl Marx och Friedrich Engels togs bort, vilket i sig är värt att belysa då programmet med detta tar bort sin sista uttalade referens till marxismen. Detta kan vid en jämförelse med partikongressen 1975 fylla en viss relevans för frågan om vilka tänkare, värden och ideologier som Socialdemokraterna vill förknippas med. I sin föredragning om förslaget till nytt partiprogram 1975 valde Olof Palme att särskilt lyfta upp både socialismen som begrepp och partiets marxistiska idétradition. Han sa:

*”Demokratin är för oss kärnan i socialismen. Vårt program handlar om demokrati. Demokratin binder samman socialdemokrater från olika länder, förenar socialdemokrater ur skilda generationer. Den demokratiska socialismen fick sina teoretiska grundvalar utarbetade av främst Karl Marx, men hämtade inspiration också från socialismens utopister, kristna rörelser, radikala fritänkare och humanister.”*⁶⁹

Det förhållningssätt till privatiseringarna som präglar 2013 års partiprogram är fortsatt kritisk men med en skillnad värd att belysa. Tidigare har utgångspunkten konsekvent varit att det medborgarna betalat för gemensamt även ska drivas gemensamt. Engqvist beskriver att den debatt som fördes under arbetet resulterade i att äganderätsfrågorna i relation till kvalitetsbegreppet nu blev sekundära. Diskussionen om kvalitet blev istället det i någon mån överordnade. Detta ställningstagande innebar, oavsett om förändringen skett på grund av en värderingsförändring eller på grund av upplevelsen av att de förändringar som samhället genomgick under tiden Socialdemokraterna befann sig i opposition tvingade partiet till förändring av politiken, att relationen till kapitalismen faktiskt förändrades enligt denna studies tolkning. Programkommissionen och kongressen bestämde sig för en hållning där man frångick principen att det som finansieras offentligt också ska drivas av det offentliga. Istället blev valfrihetsfrågorna, eller konkurrensen möjlig även ideologiskt.⁷⁰

⁶⁹ Palme, Olof. *Föredragning om reviderat förslag till partiprogram den 28 september 1975*

⁷⁰ Intervju med Lars Engqvist 2019-11-28.

”De politiskt beslutande församlingarna i kommuner och landsting ska ha frihet att för de skattefinansierade verksamheterna välja de driftsformer, som de anser stämma bäst med de redovisade politiska målen. De ska således ha rätt att bestämma om de ska driva verksamheten i egen regi eller överlåta driftsansvaret till externa utförare.”⁷¹

Denna förändring, eller detta ställningstagande om man så vill, innebär att partiet släpper både den principiellt viktiga ägande och bestämmanderättsfrågan.

Denna förändring kontrasterar med den ideologiska idétradition som återfinns i programmen sedan 1944 där funktionssocialismen blev den centrala praktiken. Istället för att socialisera de för människorna nödvändiga delarna av valde man i och med programmet 1944 att lägga tonvikten vid idén om rätten till bestämmanderätt över produktionen och samhällets delar. Genom en aktiv arbetsmarknadspolitik och en stor offentlig sektor sökte man reglera villkoren för det privata kapitalet och därmed binda in kapitalet i en socialdemokratisk välfärdsmodell som ett led i begränsandet av kapitalismen.⁷²

Analys

Frågan om hur stor del av samhällets funktioner som ska ägas och förvaltas av det gemensamma är central för att analysera de ambitioner för begränsningar av det kapitalistiska systemet som partiet förordar. I de tidigaste programmen, fram till 1944, lades en stor tonvikt på just socialiseringsfrågan. Social och ekonomisk demokratisering skulle uppnås genom statligt ägande av produktionsmedlen. I och med 1944 års program svängde pendeln mer i en riktning där tonvikt läggs på begreppet bestämmanderätt, snarare än ägandet. Man kan därför argumentera för att socialdemokratin under 1930- och 1940-talet blev mindre av statsocialister och mer av funktionssocialister.⁷³ Statsocialister i den bemärkelse att äganderätten över produktionen ansågs vara framgångsvågen, och funktionssocialistisk utifrån bemärkelsen att tonvikten istället för ägandet lades i begreppet bestämmanderätt över produktionen och dess fördelning.⁷⁴

⁷¹ Socialdemokraterna, *partiprogrammet* 2013, sid 38.

⁷² Adler-Karlsson, Gunnar. *Funktionssocialism*. Lund, Bokförlaget Prisma/föreningen Verdandi, 1970. Sid 19–22.

⁷³ Intervju med Lars Engqvist, 2019-12-03.

⁷⁴ Nordin, Rune. *Den Svenska Arbetarrörelsen, Idé, organisation & historia i sammandrag*. 4 rev uppl., Stockholm, Tidens förlag, 1985, Sid 125.

I tabell och diagram 1 kan man se att användandet av olika former av begreppet kapitalism, något förvånande, förekom som flest gånger i 2001 års partiprogram, i genomsnitt 2,25 gånger per programsida. I partiprogrammet efter, det vill säga 2013, förekommer begreppet kapitalism i mindre utsträckning än i något annat program, i genomsnitt mindre än en gång per sida. Det faktum att de två partiprogram som sticker ut som extremer i hög respektive låg frekvens av användandet av begreppet kapitalism följer i direkt anslutning till varandra tolkas som att förändringen är medveten och således speglar en reell målförskjutning.

Faktum är att alla undersökta nyckelord använda i den kvantitativa studien, det vill säga kapitalism, socialism, samhällsodaning och planhushållning, förekommer i ringaste utsträckning i 2013 års program. Den gemensamma nämnaren för de valda nyckelorden är att de är nyckelord i den meningen att orden som sådana ger uttryck för traditionella mål- och värderingar enligt socialdemokratisk idétradition.⁷⁵ Den gemensamma nämnaren för alla sökord är att de minskar i frekvens med tiden. Det tycks i de senare programmen finnas en större ovilja än tidigare att uttrycka mål- och formuleringar som man inte själv ges möjlighet att fullt ut definiera. Det kan botten i en förändrad verklighetssyn hos Socialdemokraterna vilket medfört att man gjort bedömningen att begrepp som socialism kan leda tankarna till andras definitioner av socialism. Genom att göra egna definitioner av de egna målen och värderingarna minskar risken att bli tolkad som att stå för något man i själva verket inte står för.

Det är även så att man i tabell 1 kan skönja en förändring av i vilka former begreppet kapitalism används, vilka i allt väsentligt tidsmässigt överensstämmer med de av Ingvar Carlsson, Allan Larsson, och Anne-Marie Lindgrens beskrivna faser av marknadsliberaliseringar som genomfördes under 1980- och 1990-talet. Från att i programmet 1960 och 1975 nästan endast nämna kapitalism i mål och värderingsskrivningar, förändras programmet 1990 och i än högre utsträckning 2001 års program i riktningen att benämningarna av kapitalismen i mindre grad rör mål och värderingar och i högre grad speglar verklighetsbeskrivningar eller företeelser. Detta tolkas stärka tesen att socialdemokratin ändrat uppfattning om kapitalism och att 2001 års minskade användande av kapitalismen i målskrivningar kompenseras av ett ökat antal skrivningar om kapitalismens negativa inverkan på samhället och människorna.

⁷⁵ Intervju med Lars Engqvist, 2019-12-03.

I och med resonemanget om marknadshushållning i programmet 1990 förändrar socialdemokratin sin definition av vilka delar av samhället som ska skötas enligt principen om marknadshushållning, och vilka delar av samhället som inte ska göra det. Förändringen tolkas som att socialdemokratin accepterar delar av det kapitalistiska systemet som tidigare inte accepterats.

Frågan om vilka delar av samhället som bäst bör förvaltas genom en samhällelig hushållning eller en marknadshushållning och separerandet av begreppet marknad från begreppet kapitalism innebär att socialdemokratin från och med 1990 ideologiskt accepterar delar av det man i tidigare program ansåg tillhörde begreppet kapitalismen. Socialdemokratin har i hela sin historia accepterat privat företagsamhet och äganderätt. Som exempel på detta kan man läsa i partiprogrammet från 1911.

”Den privata äganderätten till produktionsmedlet var i förra tider en naturlig betingelse för produktionen, i det den tillförsäkrade producenten hans produkt. Men i samma mån stordriften undantränger hantverket, arbetsmaskinen verktyget, världshandeln och massproduktionen nedbryta alla marknadsgränser, i samma mån bliva de verkliga producenterna förvandlade i en klass av lönarbetare, som i sig upptager talrika elementer från de under kapitalismens utveckling nedtryckta mellanlagren och har till sitt sociala kännetecken egendomslöshet och otrygghet med därav följande beroende och förtryck.”

Socialdemokratin har alltså inte varit främst kritisk mot äganderätten som sådan utan främst mot det kapitalistiska samhällssystemet och de destruktiva tendenser systemet medför för människor.

Socialdemokratins syn på kapitalismen är intimt förknippad med synen på socialismen. Ett parti med ambition att avskaffa det kapitalistiska systemet behöver tydliggöra vilket nytt system man vill ha istället. Idén var att den demokratiska socialismen på reformers väg skulle förverkligas i Sverige. År 1981 beskriver Ingvar Carlsson och Anne-Marie Lindgren i kapitlet *”Hur ska socialismen se ut?”* i boken *”Vad är socialdemokrati?”* det såhär:

”Utan att direkt ändra själva ägandeformerna har vi sökt minska kapitalägarnas rätt att bestämma över produktionen, dels genom direkt lagstiftning, dels genom åtgärder som stärkt de anställdas inflytande över företagen. Och genom skatte- och socialpolitiken har vi omfördelat en god del av produktionsresultatet för att den vägen minska skillnaderna i real köpkraft och göra vissa grundläggande nyttigheter tillgängliga för alla.”⁷⁶

⁷⁶ Carlson, Ingvar. Anne-Marie, Lindgren. *Vad är socialdemokrati?* Socialdemokraterna, 1981. Sid 53

Vidare säger Carlsson och Lindgren att: ”Givetvis kan man diskutera hur pass väl vi lyckats omsätta dessa mål i praktisk verklighet; i många fall kan man konstatera att resultaten inte blivit de vi tänkt. Men för den skull kan man inte avvisa socialdemokratins modell som en sämre sorts ”socialism” än andra modeller.”⁷⁷

Det kanske tydligaste sambandet som ges i en jämförelse mellan de gällande partiprogrammen under perioden 1975–2020 är den sänkta ambitionsnivån. Från att 1975 beskriva en ljus framtid byggd på tilltro till den socialismens grundidéer påverkades socialdemokratins av de omvälvande åren fram till 1990 där tonen i programmet istället blir betydligt mer pessimistiskt. Tonvikt läggs inte längre på den för partiet ljusa framtidsbilden utan istället på vikten av att rädda undan Sverige från nyliberalismens nedmontering av välfärdsstaten. I och med programmet 2001 försvinner skrivningarna om att avskaffa kapitalismen, istället beskriver man partiet som ett antikapitalistiskt parti med en positiv inställning till marknaden men negativ inställning till kapitalismen.⁷⁸ 2013 fortsätter utvecklingen i samma riktning med flertalet skrivningar som i positiva ordalag beskriver marknaden, företagande och entreprenörskap vilket kontrasterar mot tidigare programtexter.

Anne-Marie Lindgren, pekar på den stora inverkan de reala förändringarna av produktionskrafterna hade på socialdemokratins ideologiska utveckling. När USA släppte dollarns koppling till guld 1971 medföljde det att land efter land i världen genomförde valutareformer - trenden gick från fast till flytande växelkurs. I Sverige såg man risken att kapitalet i och med den globaliserande ekonomin skulle försvinna ut ur nationalstaterna. Avregleringen av kreditmarknaden på 1980-talet genomfördes bland annat för att man såg hur de så kallade gråa kreditmarknaderna vid sidan av bankväsendet började växa. Denna tillväxt av kapital utanför de ordinarie ansågs blev ett allt större problem. USA och Storbritannien avreglerade sin finansiella sektor och efter detta följde land efter land. Man drog därför slutsatsen att Sverige inte ensamt kunde hålla fast vid ett system som var på väg bort. Det ansågs av vissa socialdemokrater bättre om de mer ansvarsfulla bankväsendet kunde få sköta kreditmarknaden. Avregleringen medförde dock att även bankerna slutade att vara ansvarsfulla gällande belåning, vilket i sin tur byggde på den ekonomiska krisen under 1990-talet menar Lindgren.⁷⁹ Det ekonomiska tänkandet går i vågor. Avregleringen av finansmarknaden drevs

⁷⁷ Carlson, Ingvar. Anne-Marie, Lindgren. *Vad är socialdemokrati?* Socialdemokraterna, 1981. Sid 53

⁷⁸ Hinnfors, Jonas. *Reinterpreting social democracy. a history of stability in the British Labour Party and Swedish Social Democratic Party.* Manchester University Press, 2006. Sid 82.

⁷⁹ Intervju med Anne-Marie Lindgren, 2019-12-10,

fram av Riksbanken och inte av politiken. Denna utveckling ledde, enligt Lindgren, till att det socialdemokratiska partiet blev ideologiskt reaktivt. Socialdemokratin tvingades att ompröva sina tidigare ställningstaganden och fokusera på att hantera ett nytt föränderligt politiskt landskap. Denna bild delas även av Allan Larsson.⁸⁰

Antal omnämnande av ord och uttryck starkt förknippade med kritiken mot det kapitalistiska samhället är ett sätt att undersöka dels hur aktuell frågan ansågs under den tid det skrevs i, dels utifrån aspekten att klargöra frågans vikt och ställning. Genom att belysa hur programmen formulerar sig rörande kapitalism, och identifiera centrala argument och kännetecken för kritiken mot kapitalismen, tydliggörs bilden av huruvida Socialdemokraterna under åren 1975–2020 förändrat sin inställning till kapitalismen.

Denna studies kvantitativa del pekar på att det socialdemokratiska partiets relation till kapitalismen har förändrats mellan åren 1975–2020 utifrån aspekten att de under 1970-talet använde centrala värdeorden ”socialism”, och beskrivningen av den egna politiken i termer av att vara ”sammanslagning”, i den bemärkelse att den förda politiken syftar till att avskaffa kapitalismen som ekonomiskt system, helt försvunnit ur partiprogrammet 2013.

Det kvalitativa materialet pekar på att socialdemokratin kommit att acceptera marknadsekonomin, om än reglerad enligt principen att demokratins intressen ska vara överordnade marknadsintressena.⁸¹ Jonas Hinnfors drar i ”Reinterpreting social democracy” (2006) ett antal slutsatser om Socialdemokraternas ideologiska utveckling mellan åren 1965–2002.

” The total lack of references to socialism is a clear indicator of the party leadership’s cautious attitude towards more general goal transformations in the future. If anything, this echoing silence tells us something about the standing of socialism within the Swedish Social Democratic Party. In a sense socialism appears to be a concept defunct of meaning, indeed without any meaningful use whatsoever in the Party’s ideology. It is remarkable how the party leadership must have lost all conviction that socialism was worth fighting for.”⁸²

⁸⁰ Intervju med Allan Larsson, 2019-11-29

⁸¹ Socialdemokraterna. *Partiprogram*, 2013, Sid 11.

⁸² Hinnfors, Jonas. *Reinterpreting social democracy. a history of stability in the British Labour Party and Swedish Social Democratic Party* Manchester University Press, 2006. Sid 86

Hinnfors grundar sina antaganden på att de socialdemokratiska valmanifesten under tidsperioden 1965–2002 inte nämner ordet socialism vid något tillfälle. Denna studie använder inte valmanifest som källa för att söka svar på partiets ideologiska utveckling av de skäl som anförts i metodavsnittet och teoriavsnittets första del. Vidare säger Hinnfors att:

*“However, the meaning of “planned administration under citizen control” turns out to be a little obscure. Behind the comparatively tough phrases lay familiar proposals about public sector health care and social security plus reference to the need for scientific and technical progress, which would be important tasks for the public sector”.*⁸³

Det som här kritiserats är användandet av formuleringen: ”planmässig hushållning under medborgarnas kontroll” vilken har sitt ursprung i partiprogrammet 1975.⁸⁴ Hinnfors menar att begreppet framstår mer radikalt än vad det egentligen är då det i realiteten innebär ”vanlig” socialdemokratisk politik i den meningen att man vill stärka den offentliga sektorn, sjukvården och socialförsäkringen. Detta använder Hinnfors som argument för sin tes att socialdemokratin i realiteten inte arbetat utifrån socialistiska mål, utan snarare nöjt sig med användandet av radikala formuleringar utan egentlig socialistiskt innehåll. Kritiken hade varit befogad utifrån föreställningen att socialdemokratin följer statssocialistiska mål med tonvikt på ägandeförhållandena. Då hade man kunnat vänta en praktisk politik till grund för formuleringen mer i stil med att förstatliga större delar av produktionsmedlen eller liknande. Denna studie har dock presenterat att den svenska socialdemokratin sedan 1930-talet, och från partiprogrammet 1944 och sedan under hela 1900-talet följt funktionsocialistiska principer istället för statssocialistiska. Tonvikten för den förda politiken har varit att söka de vägar möjliga för att uppnå ett socialistiskt samhälle med tonvikt på medborgarnas bestämmanderätt över produktionen och dess fördelning.⁸⁵ Vilka förklaras av Olof Palme på partikongressen 1975 med orden: ” *Socialdemokratin vill därför ersätta den nuvarande ekonomiska maktkoncentrationen i enskilda händer med en ordning där varje människa har rätt att*

⁸³ Hinnfors, Jonas. *Reinterpreting social democracy. a history of stability in the British Labour Party and Swedish Social Democratic Party*. Manchester University Press, 2006. Sid 91

⁸⁴ Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Socialdemokraterna. *Socialdemokratins program 1897 till 1990*, Stockholm, 2001. Sid 82

⁸⁵ Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Socialdemokraterna. *Socialdemokratins program 1897 till 1990*, Stockholm, 2001. Sid 73.

som medborgare, löntagare och konsument påverka produktionen och dess fördelning, produktionsapparatens utformning och arbetets villkor”⁸⁶

Denna bild av Socialdemokratiens tillämpning av funktionsocialismen stärks av Adler-Karlsson (1970) ”Man kan säga att vi har bibehållit socialismens mål men valt andra medel att förverkliga dem än att socialisera produktionsmedlen.”⁸⁷

Resultat och slutsats

Socialdemokraternas partiprogram 1975 och 1990 delar i allt väsentligt samma vision och mål för samhället. Programmet 1990 problematiserar i större utsträckning än 1975 års program fördelningen mellan vilka delar av samhällets delar som ska hanteras via ”marknadshushållning” å ena sidan, och ”samhällelig hushållning” å andra sidan, men de ideologiska grundlinjerna står fast.

Denna studies resultat pekar på att Socialdemokratin har ändrat sin syn på kapitalismen mellan åren 1975–2020 i den mening att socialdemokratin gått från att i partiprogrammen ge uttryck för en målbild om kapitalismens avskaffande till ett accepterande av blandekonomin.

Studien pekar på ett antal förändringar i de socialdemokratiska partiprogrammens beskrivningar av centrala mål, verklighetsbeskrivningar och policyförslag vilka leder i riktningen att socialdemokratin succesivt med början i 2001 års partiprogram och fullbordad i 2013 års partiprogram förändrat sin ideologi, såsom den uttrycks i partiprogrammen på mål- och värderingsområdet, i sådan utsträckning att man inte längre endast kan kalla partiet för funktionssocialistiskt i den traditionella bemärkelsen.

Synen på företeelser som konkurrens och den framlagda tonvikten på individens möjlighet till val, inte som medel utan som mål, gör att den socialdemokratiska ideologin från och med 2013 går utanför de traditionella begreppsramarna för funktionsocialismen. Det finns i litteraturen beskrivningar av den så kallade ”Tredje vägens politik”⁸⁸ vilken tangerar den förändring som

⁸⁶ Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Socialdemokraterna. *Socialdemokratiens program 1897 till 1990*, Stockholm, 2001. Sid 81.

⁸⁷ Adler-Karlsson, Gunnar. *Funktionsocialism*. Lund, Bokförlaget Prisma/föreningen Verdandi, 1970, Sid 19.

⁸⁸ Hinnfors, Jonas. *Reinterpreting social democracy. a history of stability in the British Labour Party and Swedish Social Democratic Party*. Manchester University Press, 2006. Sid 37, 106-107.

illustreras i denna studie, men som inte täcker in alla de ovan nämnda ideologiska förändringarna som genomfördes av 2000-talets svenska socialdemokrati. Tredje vägens politik syftar på liberala svängningar och anpassningar till marknadsekonomin hos socialdemokratiska partier under 1980-talet med avregleringar och privatiseringar som följd. Ofta används den brittiska socialdemokratins svängning från "Labour" till "New Labour" för att exemplifiera innebörden av "Third way politics".⁸⁹

Socialdemokratin har sina iderötter i den marxistiska och socialistiska idétraditionen. Man benämner sig fortfarande som "antikapitalistiska"⁹⁰ och "demokratiska socialister"⁹¹ men har i stort accepterat marknadsekonomin och beskriver blandekonomin i termer av att vara ett mål och inte ett medel.⁹²

Detta tillsammans med accepterandet av vinst som drivkraft, även i offentligt finansierad verksamhet, innebär att man i formell mening givit upp målet om medborgarnas rätt och möjlighet till ägande och/eller bestämmanderätt över produktionen och dess fördelning.

Nationalencyklopedins definition av kapitalism är: "Ett ekonomiskt system där produktionsmedlen företrädesvis befinner sig i privat ägo och där produktionen regleras av marknadskrafterna".⁹³ De

två begreppen statssocialism och funktionssocialism riktar så att säga in sig på de två olika delarna av kapitalismens beståndsdelar, vilket innebär att de två kategoriseringsbegreppen på Socialdemokraterna såsom statssocialister eller funktionssocialister inte längre tycks räcka som benämning. Fortfarande präglas socialdemokraternas partiprogram av de komponenter som innefattas i funktionssocialismen, men den förändrade positionen ovan nämnd tillsammans med begreppen konkurrens och valfrihets upphöjning till målstatus i partiprogrammet medför att det som konsekvens av detta finns utrymme för en ny definition av funktionssocialismen, som skulle kunna kallas för konkurrenssocialism. Detta begrepp skulle fylla ett begreppstomrum genom att även rymma de mål och värderingar om valfrihet och konkurrens som återfinns i 2013 års partiprogram, vilket skulle underlätta särskiljandet av den senare åsiktsådran från den tidigare klassiskt funktionssocialistiska. En framtida studie skulle vidare kunna utröna huruvida det finns täckning för

⁸⁹ Hinnfors, Jonas. *Reinterpreting social democracy. a history of stability in the British Labour Party and Swedish Social Democratic Party*. Manchester University Press, 2006. Sid 37, 106–107.

⁹⁰ Socialdemokraterna, *partiprogrammet*. 2013, sid 10.

⁹¹ Socialdemokraterna, *partiprogrammet*. 2013, sid 4.

⁹² Socialdemokraterna, *partiprogrammet*. 2013, sid 11.

⁹³ Nationalencyklopedin, Kapitalism. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/kapitalism>. (hämtad 2020-01-05)

att definiera de åsiktsådror som återfinns i socialdemokraternas partiprogram efter 2013 såsom konkurrenssocialistiska.

Referenser

Litteratur

- Adler-Karlsson, Gunnar. *Funktionsocialism*. Lund, Bokförlaget Prisma/föreningen Verdandi, 1970
- Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek och Socialdemokraterna. *Socialdemokraternas program 1897–1990*, Stockholm. 2001
- Bergström, Göran. Boéus, Kristina. *Textens makt och mening, metodbok i samhällsvetenskaplig text och diskussionsanalys*. 3 uppl., Lund, Studentlitteratur, 2015
- Branting, Georg. *Socialistisk samhällsyn*, Stockholm, Tidens förlag, 1942
- Branting, Hjalmar. *Socialdemokraternas århundrade*. Stockholm, Aktieförlaget Ljus. 1906
- Carlson, Ingvar. Anne-Marie, Lindgren. *Vad är socialdemokrati?* Socialdemokraterna, 1981
- Engels, Friedrich. *Familjens, privategendomens och statens ursprung*. 5 uppl., Arbetarkultur, Lund, 1978
- Hinnfors, Jonas. *Reinterpreting social democracy: A history of stability in the British Labour Party and Swedish Social Democratic Party*. Manchester University Press, 2006
- Karleby, Nils. *Socialismen inför verkligheten*, 4. Uppl., Stockholm, Tidens förlag, 1928
- Keynes, John Maynard. *Om sysselsättningsproblemet*. Stockholm, Tidens förlag, 1945
- Kondratiev, Nikolaj. Stolper, Wolfgang. *The Review of Economics and Statistics* Vol. 17, No. 6 1935
- Lindberg, Mats. *The VDP-triad in Ideational Analysis*. Statsvetenskaplig tidskrift, Vol 120 Nr 2 2018
- Nordin, Rune. *Den Svenska Arbetarrörelsen, Idé, organisation & historia i sammandrag*. 4 rev uppl., Stockholm, Tidens förlag, 1985
- Samuelsson, Kurt, "Politiken och ideologin", i *Vänbok till Tage Erlander*, red Andersson Leif. 3 Uppl., Stockholm, Tidens förlag, 1969
- Socialdemokraterna. *Det socialdemokratiska arbetarepartiets program fastställt på kongressen 1897*. Stockholm, 1904

Socialdemokraterna, *Partiprogram*, Stockholm, 2001

Socialdemokraterna, *Partiprogram*, Stockholm, 2013

Internetkällor och tidningsartiklar

Lindgren, Anne-Marie. Östros, Thomas. Tiden 1/2001

Nationalencyklopedin, Kapitalism. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/kapitalism>.
(hämtad 2020-01-05)

Tal

Palme, Olof. *Föredragning om reviderat förslag till partiprogram* den 28 september 1975.

Persson, Göran. *Föredragning om förslag till partiprogram* på partikongressen 2001.

Löfven, Stefan. *Beslut om ett nytt partiprogram -ett program för förändring*. 5 april 2013

Intervjuer

Carlsson, Ingvar 2019-11-20 och 2019-12-03

Engqvist, Lars 2019-11-28, 2019-12-03 och 2019-12-29

Larsson, Allan 2019-11-29

Lindgren, Anne-Marie 2019-11-24, 2019-11-28, 2019-12-06 och 2020-01-06.

Lindgren Åsbrink, Marika 2019-12-01

Lundby-Wedin, Wanja 2019-12-02